

International Organization for Migration (IOM)

TYRIMO ATASKAITA

Lietuvos piliečių, emigravusių į Vakarų šalis po 2000 m., sprendimo grįžti į tėvynę dinamika ir veiksniai (kokybinė analizė)

Tyrimo ekspertai (TMO Vilniaus biuras): dr. Audra Sipavičienė, Eglė
Mačiulytė, Mantas Jeršovas

Tyrimo vykdytojai: dr. Rasa Erentaitė, Rimantas Vosylis, Agnė Bružaitė

Tyrimo ataskaitos autorė: dr. Rasa Erentaitė

VILNIUS
2015

TURINYS

I VADAS	2
TYRIMO METODAI	3
Tyrimo dalyviai	3
Duomenų rinkimas	4
Duomenų analizė	5
Tyrimo tikėtinumumas, patikimumas (angl. <i>credibility</i>)	5
SPRENDIMO GRĮŽTI Į LIETUVĄ DINAMIKA IR VEIKSNIAI	5
Prieš išvykstant	6
Emigracijoje	8
Grįžus į Lietuvą	11
REZULTATŲ APTARIMAS	15
IŠVADOS	17
REKOMENDACIJOS	18
SUMMARY	19
LITERATŪRA	22
PRIEDAI	24

© Tarptautinė migracijos organizacija (TMO)

Studijoje pateikta informacija nebūtinai atspindi oficialią Lietuvos Respublikos ar TMO ir jos šalių poziciją.

Visos teisės saugomos. Kopijuoti visą ar dalimis, taip pat naudoti komerciniais tikslais be Tarptautinės migracijos organizacijos (TMO) Vilniaus biuro raštiško leidimo draudžiama.

IVADAS

„Aš visada norėjau gyventi Lietuvoje“ – taip atsakymą į klausimą apie grįžimą dažnai pradeda užsienyje gyvenę Lietuvos piliečiai. Kaip atsitinka, kad, visada norėję gyventi Lietuvoje, išvykę į užsienį jie užsibūna ten kelerius metus ar dešimtmetį? Kodėl noras gyventi Lietuvoje nebūtinai reiškia sprendimą grįžti į tėvynę? Dėl kokių priežasčių šis sprendimas gali būti atidėliojamas kelerius metus ar ilgiau? Galiausiai, kada imamas suvokti nuolat jaustas noras gyventi Lietuvoje?

Visi šie klausimai susiję su dar neseniai Lietuvoje visuomenės, politikų bei tyrėjų dėmesio sulaukusių grįžtamosios migracijos reiškiniumi. Grįžtančiais emigrantais laikomi asmenys, grįžę iš užsienio valstybės gyventi tėvynėje, dažnai pažymint, kad gyvenimo užsienyje laikotarpis turi būti ne trumpesnis už tam tikrą laiką (pvz., metus, Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2008), o įsikūrimas savo kilmės šalyje turi būti planuojamas kaip nuolatinis ar bent ne trumpesnis už metus (Jungtinės Tautos, 1998). Emigrantų grįžimo tema neatsiejama nuo ilgalaikės diskusijos ir tyrimus paskatinusios Lietuvos gyventojų emigracijos, kurios mastai ypač išaugo Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą 2004 m. Maždaug tuo pat metu oficialiojoje statistikoje užfiksuota, kad tarp atvykstančiųjų gyventi į Lietuvą daugumą ima sudaryti Lietuvos piliečiai, o vėliau registruojama vis didesnė jų dalis bendrame imigracijos į Lietuvą sraute (Lietuvos statistikos departamentas, 2015). Oficialiais duomenimis, **per dešimtmetį nuo 2004 m. grįžtamoji Lietuvos piliečių migracija į Lietuvą išaugo beveik šešis kartus, o 2014 m. Lietuvos piliečiai sudarė 80 proc. atvykusiųjų gyventi į Lietuvą** (Lietuvos statistikos departamentas, 2015).

Nors išvykstančiųjų iš Lietuvos vis dar žymiai daugiau nei grįžtančiųjų, suintensyvėjęs judėjimas priešinga emigracijai kryptimi Lietuvoje paskatino didelį susidomėjimą grįžimo potencialu, grįžimo mastais, demografiniais ir socialiniais bei ekonominiais reiškinio aspektais. Vienas dar mažai nagrinėtų klausimų susijęs su grįžimo sprendimų dinamika individualiu lygiu. Neaišku, kiek individualaus sprendimo grįžti į kilmės šalį procesas yra lankstus, nevienakryptis, ar jame galima išskirti specifinius etapus. Dar vienas glaudžiai susijęs klausimas – grįžtamosios migracijos į Lietuvą veiksniai. Viena vertus, reprezentatyvūs kiekybiniai pakartotiniai tyrimai jau atskleidė svarbiausius grįžtančių į Lietuvą emigrantų motyvus. Tiek ketinantys grįžti į kilmės šalį, tiek realiai grįžtantys gyventi į Lietuvą emigrantai kaip svarbiausius nurodo mikrolygmens veiksnius: noras gyventi savo kultūrinėje aplinkoje, šeimos bei artimųjų ilgesys, šeimyninės aplinkybės, taip pat pasiekti asmeniniai tikslai (Žvalionytė, 2012, 2015). Vis dėlto lieka neaišku, ar tokia grįžimo veiksnių hierarchija išlieka visą emigracijos laikotarpį. Jei ne, tuomet kokiame emigracijos etape grįžti skatinantys veiksniai atsiranda? Ar yra kokių nors kritinių momentų, kai emigracijoje esantis asmuo linkęs priimti sprendimą grįžti?

Atsakymų į minėtus klausimus ieškoma šiame Tarptautinės migracijos organizacijos (TMO) Vilniaus biuro tyrime, kurio tikslas – atskleisti Lietuvos piliečių, grįžusių iš emigracijos Vakarų šalyse, sprendimo grįžti į tėvynę dinamiką ir veiksnius. Šiame darbe sprendimas grįžti į kilmės šalį suprantamas kaip dinamiškas individo nuostatų formavimosi procesas, vykstantis sąveikaujant skirtingo lygmens konteksto bei paties individo vidiniams veiksniams ir vedantis link apsisprendimo grįžti bei šio sprendimo įgyvendinimo. Tai dinaminių sistemų prieiga, kuria remiantis individualus migracinis elgesys suprantamas kaip dinamiškas, vykstantis laike ir nuolat besikeičiančiame makro-, mezo- ir mikro- lygmens veiksnių kontekste. Remiantis minėtu požiūriu, šiame tyrime siekiama nustatyti, kaip kinta emigrantų nuostatos dėl gyvenimo Lietuvoje ir grįžimo gyventi į tėvynę prieš emigraciją, emigracijos laikotarpiu bei grįžus, taip pat kokie veiksniai susiję su analizuojamų nuostatų dinamika. Tyrimas atliktas indukcinio metodu, t. y., siekiant empiriškai atskleisti sprendimo grįžti į kilmės šalį dinamiką, ypatumus ir aplinkybes, nurodomas pačių grįžusių emigrantų. Tyrime pasirinkta analizuoti įvairios kvalifikacijos bei skirtingą laiką emigracijoje išbuvusių Lietuvos piliečių grįžimo procesą ir veiksnius.

TYRIMO METODAI

Tyrimo dalyviai

Šiam tyrimui sudaryta tikslinė imtis, kurios dalyviai – per pastaruosius trejus metus (2012–2015 m.) gyventi į Lietuvą grįžę emigrantai, užsienio šalyje nuolat gyvenę ne mažiau nei vienus metus ir Lietuvoje praleidę arba ketinantys praleisti ne mažiau nei vienus metus. Pasirinkta įtraukti tik tuos, kurie grįžę ne anksčiau nei prieš trejus metus, nes siekta, kad reemigracijos patirtis būtų dar gana nesena ir pavyktų apimti tiek tuos, kurie sėkmingai įsitvirtina, tiek tuos, kurie, nepavykus prisitaikyti Lietuvoje, labai tikėtina, pakartotinai išvyks į užsienį. Tyrimo dalyviai buvo atrinkti taikant tipinių atvejų metodą. Šis metodas tinkamas naudoti kokybiniuose tyrimuose tada, kai turima pakankamai informacijos apie tiriamą grupę ar reiškinį ir siekiama atrinkti tuos atvejus, kurie yra tipiškiausi, dažniausiai pasitaikantys (Tracy, 2013).

Siekiant sudaryti tipinių (t. y., dažniausiai pasitaikančių) atvejų profilius ir tiksliau apibrėžti tyrimo dalyvių atrankos kriterijus buvo atlikta bendruomenės pasiskirstymo analizė (angl. *community mapping*). Šiai analizei naudoti Lietuvos statistikos departamento Oficialiosios statistikos portale pateikiami duomenys apie imigraciją bei į Lietuvą grįžtančius Lietuvos piliečius. Sudarant tipiškus grįžtančių emigrantų portretus buvo atsižvelgiama į tokias charakteristikas: lytis, amžius, santuokinis statusas, buvusi gyvenamoji valstybė bei gyvenamoji vieta Lietuvoje. Pagal šias charakteristikas ir tipiškus grįžtančiųjų portretus (pateikiami 1 priede), sudarytus remiantis TMO ekspertų pastabomis, buvo ieškoma tyrimo dalyvių. Siekta užtikrinti, kad tarp jų būtų apie trečdalį auginančiųjų ikimokyklinio ir / arba mokyklinio amžiaus vaikus. Taip pat buvo siekiama, kad tyrimo dalyviai atspindėtų migrantų kvalifikacijos ir darbo patirties įvairovę (apklausiami specialistai, kvalifikuoti ir nekvalifikuoti darbininkai). Tyrimo dalyvių buvo ieškoma įvairiais būdais: per asmeninius ir viešuosius socialinius tinklus (pvz., emigrantų iš Lietuvos bendravimo grupes internete), organizacijas, verslo bendroves (pvz., bankus, IT įmones) bei specializuotus projektus (pvz., „Kurk Lietuvai“). Dalis tiriamųjų taip pat nurodė kitų grįžusiųjų kontaktus ir su kai kuriais jų vėliau buvo susisiekiama, tačiau šie atvejai neatitiko imties kriterijų.

Duomenų rinkimo etape iš viso buvo atlikta keturiolika interviu, tačiau analizei naudoti –dvylika¹. Tyrimo dalyviai užsienyje (be ilgesnio grįžimo) buvo pragyvenę nuo dvejų iki dešimties metų. Nuo grįžimo į Lietuvą tyrimo metu buvo praėję nuo trijų su puse mėnesių iki trejų metų. Visi, kurie grįžo iš Vakarų Europos šalių, išvyko gyventi į užsienį po 2004 m., tik JAV atveju asmuo emigravo 2003 m. Kiekvieno tyrimo dalyvio demografiniai duomenys pateikiami 2 priede. Šiame priede, taip pat toliau tekste visų tiriamųjų vardai pakeisti identifikaciniu kodu konfidencialumo sumetimais. Apibendrintos tiriamųjų demografinės charakteristikos pateikiamos 1 lentelėje.

Tyrimo dalyvavo šiek tiek daugiau moterų negu vyrų, daugiausia 20–39 metų, visi, išskyrus vieną, lietuvių tautybės. Dalyviai tyrimo metu gyveno tiek santuokoje, tiek po vieną, beveik pusė emigracijos metu turėjo nepilnamečių vaikų. Dauguma tyrimo dalyvių turėjo aukštąjį išsilavinimą, tačiau dalis jų buvo įgiję emigracijos metu arba po emigracijos. Dauguma gyvendami užsienyje dirbo nekvalifikuotą darbą, dalis derino jį su studijomis, tačiau beveik pusė užsienyje teko dirbti ir kvalifikuotą darbą. Grįžę į Lietuvą daugiau nei pusė dirbo kvalifikuotą darbą arba turėjo savo verslą Lietuvoje arba užsienyje. Beveik pusė grįžusiųjų (5 asmenys) tyrimo metu nedirbo jokio darbo Lietuvoje, iš jų dauguma (4 asmenys) buvo moterys, dalis jų augino ikimokyklinio amžiaus vaikus.

---

¹ Vienas atvejis nebuvo panaudotas dėl programinės įrangos klaidos įrašant interviu, dar vienas atmetas todėl, kad iš dalies neatitiko imties kriterijų.

1 lentelė. Tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos (N = 12).

Imties charakteristikos		Tyrimo dalyviai
Lytis	Vyras	5
	Moteris	7
Amžius	20–29	5
	30–39	6
	40+	1
Tautybė	Lietuvių	11
	Rusų	1
Santuokinis statusas	Nesusituokę	5
	Susituokę	7
Vaikų skaičius	Neturi	6
	Turi bent 1 nepilnametį	5
	Turi pilnamečių vaikų	1
Išsilavinimas	Pagrindinis	1
	Aukštesnysis	1
	Aukštasis neuniversitetinis	1
	Aukštasis vienkopis	1
	Aukštasis bakalauro	6
	Aukštasis magistro	2
Buvusi gyvenamoji vieta (valstybė)	Anglija	6
	Škotija	1
	Airija	1
	Vokietija	1
	JAV/Kanada	1
	Švedija	1
	Olandija	1
Gyvenamoji vieta Lietuvoje (apskritis)	Šiaulių apskritis	1
	Vilniaus apskritis	5
	Alytaus apskritis	1
	Klaipėdos apskritis	3
	Panevėžio apskritis	2

Duomenų rinkimas

Pagrindinis duomenų rinkimo būdas šiame tyrime buvo pusiau struktūruotas interviu, kai derinamas pokalbis ir vizualinė patirties registravimo priemonė – laiko (angl. *timeline*) diagrama. Papildomai buvo naudojamos dvi griežtai struktūruotos anketos (interviu pradžioje ir pabaigoje). Visos naudotos tyrimo priemonės kartu su instrukcijomis tyrimo dalyviams pateikiamos 3 priede. Prieš pradėdant rinkti pagrindinius duomenis, šios priemonės buvo išbandytos dviejuose bandomuosiuose interviu, po jų tyrimo procedūra ir priemonės buvo atitinkamai pakoreguotos.

Kadangi vienas pagrindinių tyrimo klausimų susijęs su sprendimo grįžti priėmimo procesu, o šis sprendimas migracijos etapuose ar tiesiog laikui bėgant gali kisti, tyrime buvo atsižvelgiama į laiko perspektyvą ir stengiamasi nuosekliai, chronologiškai atgaminti svarbiausias su sprendimu grįžti susijusias nuostatas, aplinkybes ir veiksnius. Tam tikslui renkant duomenis naudota diagrama su laiko ašimi, suskirstyta į tris laikotarpius – iki emigracijos, būnant emigracijoje ir grįžus į Lietuvą. Interviu metu tiriamieji diagramoje žymėjo savo noro gyventi Lietuvoje ir atitinkamoje užsienio šalyje pokyčius laike bei su tais pokyčiais susijusius atitinkamo laikotarpio veiksnius ir savo sprendimus. Interviu metu buvo aptariama, kaip kito noras gyventi Lietuvoje iki išvykstant į užsienį,

esant emigracijoje ir grįžus į Lietuvą. Kartu buvo aptariami veiksniai, susiję su šio noro pokyčiais, taip pat sprendimas grįžti ar jo atidėliojimas ir šio sprendimo įgyvendinimo aplinkybės.

Laiko diagramos kokybiniuose tyimuose naudojamos tada, kai nagrinėjamas klausimas susijęs su pokyčiais laike (pvz., Sheridan, Chanberlain ir Depuis, 2011) ar biografine informacija. Taikant šį metodą lengviau sutelkti tyrimo dalyvių dėmesį į tyrimo objektą, jie geriau supranta nagrinėjamo klausimo platumą, apimtį, taip pat dalyviams suteikiama galimybė perteikti tas patirtis, kurios sunkiai verbalizuojamos ar nevisiškai atsispindi žodžiuose, kalboje (Sheridan, Chanberlain ir Depuis, 2011). Šis metodas buvo pasirinktas ir todėl, kad jis suteikia galimybę rinkti duomenis indukcinio būdu, t. y., ne užduodant pagal teoriją sudarytus klausimus, bet leidžiant tyrimo dalyviams patiems nurodyti jiems svarbius veiksniai, aplinkybes, momentus, kurie susiję su sprendimu grįžti į Lietuvą. Tokio interviu metu tiriamųjų klausama ne apie konkrečius teoriškai svarbius veiksniai ar jų grupes, o apie tai, kas buvo svarbu jiems patiems tam tikru diagramoje vaizduojamu laikotarpiu.

Atlikti interviu truko nuo 41 min. iki 92 min. Didžioji dalis interviu vyko tyrimo dalyvių gyvenamojoje aplinkoje (namuose, vienu atveju – darbo vietoje), o kai tokios galimybės nebuvo – tyrėjų namuose arba viešojoje vietoje (kavinėje, viešojoje įstaigoje). Visi interviu buvo įrašyti į diktofoną, o vėliau transkribuoti. Interviu atliko trys tyrėjai – du profesionalūs psichologai ir vienas migracijos ekspertas. Interviu įrašus transkribavo du tyrėjų padėjėjai.

Duomenų analizė

Surinkti duomenys buvo nagrinėjami taikant teminės analizės principus. Šis kokybinis duomenų analizės metodas leidžia nustatyti, kas atsakymuose į tyrimo klausimus yra bendra, tai susisteminti ir daryti išvagas (Braun ir Clarke, 2011). Analizuojant duomenis išskiriami pasikartojantys prasminiai vienetai, randama kolektyvinė prasmė ir bendros patirtys. Taigi akcentuojama ne tai, kas duomenyse yra unikalūs, o tai, kas bendra, kuo analizuojami atvejai yra panašūs tyrimo klausimo atžvilgiu.

Transkribuoti duomenys buvo koduojami, kiekviename atvejuje išskiriant semantinius (akivaizdžią prasmę perteikiančius) prasminius kodus, atsakančius į tyrimo klausimus. Semantiniai kodai pasirinkti, nes jie dera su indukcinio, patyriminio šio tyrimo metodu ir pozityvistiniu, esencialistiniu ir epistemologiniu požiūriu. Kitame žingsnyje kodai buvo jungiami į temas, atsakančias į tyrimo klausimus, ieškoma sąsajų tarp išskirtų temų. Duomenis kodavo ir toliau analizavo du tyrėjai.

Tyrimo tikėtumas, patikimumas (angl. *credibility*)

Šio tyrimo kokybę užtikrinama trianguliacija – metodu, kai tyrime derinami skirtingi duomenų tipai, šaltiniai ir rinkimo metodai, taip pat jame dalyvauja skirtingi tyrėjai ir įvertinamos teorinės perspektyvos (Tracy, 2013). Duomenys buvo renkami dviem būdais – verbaliniu (pagrindiniu) ir vizualiniu (laiko diagrama). Juos rinko trys tyrėjai, laikydamiesi tos pačios interviu procedūros. Surinktus duomenis kodavo ir toliau analizavo du tyrėjai. Tyrimo skaidrumui užtikrinti buvo detalai aprašomos tyrimo procedūros ir renkami tyrimo artefaktai (užpildytos anketos, diagramos, garso įrašai).

SPRENDIMO GRĮŽTI Į LIETUVĄ DINAMIKA IR VEIKSNIAI

Šio tyrimo rezultatai atskleidžia dinamišką ir kompleksišką sprendimo grįžti gyventi į Lietuvą vaizdą. Tiek dalyvių atsakymai į interviu klausimus, tiek užpildytos laiko diagramos rodo, kad **nuostatos dėl grįžimo gyventi į kilmės šalį emigracijos laikotarpiu intensyviai kinta, o realus emigranto elgesys, priimami sprendimai gali neatspindėti turimų norų ir nuostatų**. Šioje sudėtingoje dinamikoje galima atsekti tam tikrus dėsningumus, panašumus tarp tyrimo dalyvių. Tyrimo metu išryškėję nuostatų bei sprendimo grįžti į Lietuvą dėsningumai toliau tekste pristatomi chronologiškai – pradedant nuo

laikotarpio prieš išvykstant, tęsiant patirtimis emigracijoje ir baigiant grįžimu. Pagrindinės tyrimo temos taip pat pateikiamos 4 priedo lentelėse.

Prieš išvykstant

Laikotarpis prieš išvykstant gyventi į užsienį tiek laiko, tiek asmens nuostatų požiūriu atrodo nutolęs nuo sprendimo grįžti. Iš esmės tai yra priešingos grįžimui krypties etapas, išvykimo etapas, kai asmuo nusprendžia išvykti iš kilmės šalies ir apsigyventi kitoje valstybėje. Vis dėlto šio tyrimo duomenys rodo, kad laikas prieš išvykstant ir pats išvykimas gali būti labai svarbus sprendimui grįžti. Tai atsispindi remiantis šio tyrimo medžiaga išskirtose pagrindinėse dalyvių aptartose temose.

Viena pagrindinių išskirtų temų rodo tyrimo dalyvių norą ilgalaikėje perspektyvoje gyventi Lietuvoje. Dauguma tyrimo dalyvių esminę nuostatą grįžti gyventi į Lietuvą sau susiformulavo dar prieš išvykdam į užsienį: „*Visą laiką gyventi Lietuvoje norėjau, išvykti, užsidirbti pinigų ir vėl grįžti*“ (1D), „*Išvažiavau su ta nuostata, kad aš išvažiuoju, išmokstu ir grįžtu*“ (4D). Kai kurie turėjo aiškų planą, kada grįš, įsivaizdavo save grįžtančius į Lietuvą po ilgesnio (pvz., dešimties metų, 5D) ar trumpesnio (pvz., vieno metų, 2D, dvejų metų, 1D, 10D) laiko, praleisto užsienyje. Tie, kurie aiškaus plano grįžti neturėjo, vis dėlto akcentavo, kad ilgalaikėje perspektyvoje save įsivaizdavo gyvenančius Lietuvoje (8D, 12D): „*Buvo gal taip labiau – kaip bus, taip bus. Bet mes galvojom, kad grįšim*“ (12D). Norą gyventi Lietuvoje teigia turėję tiek tie, kurie į užsienį išvyko laisvai pasirinkę tokį kelią, tiek tie, kurie jautėsi aplinkybių priversti išvykti: „*Aš išvažiavau finansiniais sumetimais ir aš norėjau čia [Lietuvoje] būti, o čia nebuvo šansų būti*“ (10D). Kai kuriais atvejais dalyviai ketino grįžti į Lietuvą nepaisant aplinkinių raginimų negrįžti: „*Jo, aplamai „negrįžk ten į tą Lietuvą“ – taip sakydavau, tai aš buvau tas išskirtinis ir sakydavau, kad grįšiu*“ (7D). **Taigi galima pastebėti, kad noras grįžti jaučiamas dar prieš išvykstant iš Lietuvos ir jis nepriklauso nuo išvykimo aplinkybių (laisvas pasirinkimas ar priverstinė emigracija) ir nebūtinai sutampa su emigruojantįjį supančios socialinės aplinkos nuostatomis.**

Nors bendrai šio tyrimo dalyviai prieš emigraciją nebuvo nusistatę neigiamai dėl gyvenimo Lietuvoje, vis dėlto kai kurie prieš išvykdam į užsienį išgyveno pyktį, nusivylimą, nepasitenkinimą tam tikromis institucijomis, sistemomis ar grupėmis Lietuvoje (3D, 4D, 6D, 10D). Šie dalyviai savo sprendimą išvykti į užsienį iš dalies siejo su patirtais nusivylimais Lietuvoje ir pavadino savo emigraciją protestu. Vis dėlto kalbėdami apie išvykimo momentą iš jau grįžusio emigranto perspektyvos dalyviai savo ankstesnių nusivylimų ir pykčio nebesureikšmino, apie sunkius jausmus išvykstant kalbėjo daugiau kaip apie epizodinį išgyvenimą:

„*Buvau supykusi biškį ant darbdavių, ant Lietuvos, bet šiaip, realiai, nenorėjau išvažiuoti. Aš buvau biškį mačiusi, biškį pavažinėjusi prieš tai dar. Nieko ten įspūdingo nėra, Lietuvoje gražiausia, geriausia*“ (10D).

Galima daryti prielaidą, kad dauguma nusivylimų, patirtų prieš išvykstant iš Lietuvos, buvo susiję su konkrečiais įvykiais ar situacijomis, o jų poveikis ilgam neišliko arba bent jau nepakeitė esminės tyrimo dalyvių teigiamos nuostatos dėl gyvenimo Lietuvoje.

Nors tyrimo dalyviai dar prieš išvykdam jautė norą anksčiau ar vėliau grįžti atgal į Lietuvą, kai kurie minėjo tuo pat metu ir labai norėję išvykti į užsienį. Tai daugiausia buvo tie, kurie, baigę vidurinę mokyklą, rengėsi studijuoti užsienyje ar ką tik pabaigę studijas Lietuvoje dar nebuvo susiradę čia darbo:

„*Iš mano pusės tas išvažiavimas buvo kaip didžiulis nuotykis. To aš tikrai labai laukiau, skaičiavau dienas ir dėl nieko nesibaiminau*“ (5D); „*Aš tokia laiminga, pasidariau vakarėlį išlydėtuvių, sukviečiau draugas, atsisveikinome*“ (11D).

Taip pat išvykti labai norėjo tie, kurie prieš išvykdam jautė, kad jų gyvenimas Lietuvoje tapo nuobodus, rutiniškas, nesuteikiantis iššūkių ir galimybių tobulėti tiek profesinė, tiek asmenybės prasme (3D, 9D):

„Priežastis išvykti tuo metu buvo pakeliauti, pamatyti pasaulį, patirtį kažką naujo, nes tuo metu aš dirbau [mieste] ir turėjau labai geras sąlygas ir gerą atlyginimą, ir viskas buvo labai gerai, bet atėjo toks momentas, kad supratau, kad jei aš liksiu šiame darbe, aš galėsiu dirbti kad ir 10 metų tą patį. Toliau kilti negaliu, ambicijos karjeros mane jau apleido, norėjosi kažko kito ieškoti“ (9D).

Visais atvejais tie, kurie išreiškė stiprų norą išvykti dar būdami Lietuvoje, buvo susidūrę su tam tikrais pereinamaisiais laikotarpiais gyvenime, tokiais kaip tolesnės studijos ar darbas, baigus mokyklą, perėjimas iš vienos karjeros krypties į kitą. Šie laikotarpiai susiję su savęs, savo tapatumo paieškomis, savirealizacijos poreikiu tam tikrais kriziniais gyvenimo tarpsniais. Viena grįžusi dalyvė taip pasakojo:

„Aš grįžusi paskui sužinojau, kad iš viso žmogų labai veikia ketvirčio amžiaus krizė, net nežinojau apie ją. Žinojau, kad yra vidutinio amžiaus krizė, bet kad ketvirčio amžiaus krizė [nežinojau].. tai matyt aš tuo metu buvau išvykus, ten gyvenau“ (11D, 27 m.).

Šios dalyvių grupės patirtys rodo, jog **aiškus noras ateityje gyventi Lietuvoje nėra nesuderinamas su stipriu noru išvykti į užsienį, atvirkščiai, tai gali būti tuo pat metu intensyviai išgyvenami jausmai, todėl noras išvykti į užsienį negali būti laikomas neigiamu noro gyventi Lietuvoje indikatoriumi**, bent jau tais atvejais, kai asmuo į užsienį vyksta savęs ar pasaulio pažinimo tikslais.

Ar naujos, stimuliuojančios keistis aplinkos susikūrimas galimas tik išvykstant į užsienį? Viena tyrimo dalyvė sako, kad tai padaryti būtų galima ir Lietuvoje, pavyzdžiui, persikeliant į kitą miestą: *„Tiesiog paprastas smalsumas ir noras pakeisti [aplinką], nors dabar pradedam galvoti, kad galėjom ir į Vilnių nuvažiuoti, būtų buvę irgi neblogai“ (9D).* Vis dėlto galima daryti išvadą, kad išvykstantiesiems naujos aplinkos sukūrimas, gyvenimo pakeitimas siejasi būtent su tarptautine migracija.

Priešingai nei tie, kurie norėjo išvykti gyventi į užsienį, dalis tyrimo dalyvių prisipažino, kad visai nenorėjo palikti Lietuvos (2D, 6D, 8D, 10D). Visais atvejais tai buvo tie, kurie į užsienį vyko susidūrę su dideliais finansiniais sunkumais Lietuvoje. Šie dalyviai jautėsi „priverstiniais emigrantais“ ir pasakodami vis akcentuodavo, kad jų emigracija buvo ne pasirinkimas, o būtinybė, ne jų pačių pasirinktas, o situacijos nulemtas sprendimas. Šie dalyviai taip pat nurodė patyrę ir daugiau neigiamų jausmų, susijusių su išvažiavimu, pavyzdžiui, baimę, nerimą: *„Bijojau ir dėl kalbos, ir dėl visko. Ir kad visa giminė lieka čia, ir draugai. Bet [buvau] priversta išvykti“ (6D).* Vis dėlto realios neigiamos emigracinės patirties, kuria būtų galima paaiškinti stiprų nenorą išvykti, dauguma jų neturėjo. Galima daryti prielaidą, kad išvykti jie nenorėjo ir dėl to, kad jautėsi neturintys pasirinkimo, aplinkybių priversti nepasilikti Lietuvoje.

Šalia finansinių sunkumų bei noro įveikti rutiną, pažinti save ir pasaulį galima išskirti dar kelias grupes veiksmų, kurie iki išvykstant į užsienį buvo svarbūs tyrimo dalyvių nuostatoms dėl gyvenimo Lietuvoje. Pirma, dauguma minėjo artimų žmonių ar socialinės aplinkos įtaką. Dalis išvyko todėl, kad vykti į užsienį buvo nutarę ar norėjo artimiausi žmonės (pvz., sužadėtinis, 1D, 12D; mergina, 8D). Išvykstantieji studijuoti kalbėjo apie jų mokyklos, studijų ar draugų aplinkoje ir šeimoje vyraujančias itin palankias nuostatas dėl studijų užsienyje, tiesioginius aplinkinių raginimus išvykti (3D, 4D, 5D, 7D) bei išvykstančius mokslo ar studijų draugus (5D, 7D). Dar vienas veiksnys – suvokiami gyvenimo užsienyje privalumai, palyginti su Lietuva, pavyzdžiui, studijos užsienyje kaip suteikiančios daugiau galimybių ateityje (3D, 5D), santykiai tarp žmonių kaip mažiau agresyvūs, mokyklose mažiau patyčių (6D). Paskutinis veiksnys – brangūs, svarbūs dalykai Lietuvoje, kurių nebūtų gyvenant užsienyje: visi minėjo šeimą, artimuosius, kai kuriems buvo gaila palikti savo pradėtą kurti gyvenimą Lietuvoje (1D), dalis minėjo baimę palikti saugią, prognozuojamą teritoriją (3D, 6D, 11D). Nenuostabu, kad dalyviai minėjo daugiau veiksmų, skatinusių išvykti iš Lietuvos, nes būtent sprendimą išvykti kiekvienas jų ir priėmė toje situacijoje. Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį, kad dar

prieš išvykstant kaip svarbūs suvokiami ir tie motyvai, kurie stiprina nenorą išvykti į užsienį ir kartu norą gyventi Lietuvoje ilgalaikėje perspektyvoje.

Apibendrinant galima teigti, kad **tam tikra prasme grįžti į kilmės šalį nusprendžiama dar prieš išvykstant į užsienį**. Vieni jau turi konkretų planą, kada tą sprendimą įgyvendins, kiti tokio plano neturi, tačiau įsivaizduoja, kad gyvens Lietuvoje ateityje. Dar kiti neturi net tokio įsivaizdavimo, išvažiuoja negalvodami konkrečiai, kaip bus ateityje, tačiau ir neatmesdami galimybės grįžti, o retrospektyviai sakosi visada jautę norą gyventi Lietuvoje. Taigi grįžimą į kilmės šalį reikėtų vertinti kaip dar prieš išvykimą į užsienį prasidedantį procesą, kaip prieš išvykstant apmąstomą galimybę ir pasirinkimą.

Emigracijoje

Kiekvieno emigravusiojo gyvenimo patirtis užsienyje unikali, turinti savitą dinamiką. Vis dėlto remiantis šio tyrimo duomenimis galima įžvelgti tam tikrų bendrų ar būdingų bent daliai išvykusiųjų emigracijos patirčių, kurios glaudžiai susijusios su tuo, kaip emigracijos metu kinta nuostatos dėl gyvenimo Lietuvoje bei grįžimo į Lietuvą. Remiantis pokalbių su grįžusiais migrantais medžiaga bei užpildytomis laiko diagramomis iš viso buvo išskirtos penkios temos. **Sąlygiškai būtų galima šias temas pavadinti emigracijos etapais ar patirties momentais, kurie nebūtinai pasireiškia visi kiekvieno išvykusiojo atveju, taip pat nebūtinai eina vienas po kito, tačiau turi tam tikrus būdingus požymius, leidžiančius išskirti juos bent dalies migrantų patirtyje: 1) „sunki pradžia“, 2) „(si)traukimas ir prisitaikymas“, 3) „besikaupiantis diskomfortas“, 4) „sprendimas grįžti“, 5) „pasirengimas grįžti“.** Kiekvieno šių etapų trukmė ir intensyvumas priklauso nuo daugelio individualių aplinkybių, pavyzdžiui, nuo veiklos pobūdžio, bendro užsienyje išbūto laiko ir pan. Šiame skyriuje aptarsime visas išskirtas temas (patirties momentus) bei jų ryšį su nuostatomis dėl gyvenimo Lietuvoje bei grįžimo.

Pirmoji tema, išskylanti kalbant apie nuostatų dėl gyvenimo Lietuvoje ir užsienyje pokyčius, yra sunkumai, kuriuos išvykusieji patiria emigracijos pradžioje, tik atvykę į naują šalį. Sunkumai kyla dėl įvairių priežasčių, priklausomai nuo to, kokiais tikslais ir į kokią aplinką asmuo išvyko. Vieni dažniausių sunkumų susiję su darbu bei darbo sąlygomis: ilgos nesėkmingos darbo paieškos (3D, 6D, 8D), sunkus darbas (1D, 6D, 10D, 11D), kalbos įgūdžių trūkumas (1D, 6D, 8D). Taip pat pradžioje susiduriama su nepatogiomis gyvenimo sąlygomis (2D, 9D), nauju klimatu (3D, 7D), sustiprėjusiu vienišumo jausmu, artimųjų ilgesiu (5D, 7D) ar tiesiog greitai atsiradusiu svetimumo jausmu naujoje aplinkoje (2D, 5D). Net tiems, kurie jau ne pirmą kartą vyko gyventi į užsienį, įsikūrimo pradžia reiškė stresą (9D).

Taigi didesnės dalies tyrimo dalyvių išgyventą laikotarpį iškart po emigracijos galima pavadinti „sunkia pradžia“. Ją silpniau ar intensyviau išgyveno dauguma tyrimo dalyvių, tik vieni su tuo susidūrė iš karto atvykę, o kiti – kiek vėliau, po kelių mėnesių, kai praėjo pradinė euforija ir įsivyravo kasdieniai rūpesčiai naujoje šalyje (5D, 11D). Kaip šis migracinės patirties momentas paveikė išvykusiųjų nuostatas dėl gyvenimo Lietuvoje ir grįžimo? Dauguma įvardijo sumažėjusį norą būti naujoje šalyje, sustiprėjusias mintis apie kilmės šalį, artimuosius (1D, 2D, 5D).

„Ir paskui gal trečią mėnesį pradėjo atsirasti ta rutina, nebuvo tokios [teigiamos] emocijos ir buvo toks pastebėjimas, kad nieko čia stebuklingo, kaip galvojau prieš išvažiudamas. <...> Ir tu toks jautiesi atsiskyręs ir išvažiavęs kitur. Ir matai, kad kuo toliau, tuo tas atstumai didėja. Tai gal tas pradėjo jaustis po trijų mėnesių. Daugiau gal toks artimųjų ilgesys ir vizualiai tiesiog nemačiau savęs tame mieste ilgai ir supratau, kad tame mieste nebūsiu ilgai“ (5D).

Galima pastebėti, kad, susidūrus su pirmaisiais emigracijos sunkumais, gali įvykti svarbių nuostatų pokyčių, planuojamas gyvenimo užsienyje laikotarpis gali žymiai sutrumpėti (5D, 11D). Svarbu tai, kiek toks nuostatos pokytis veikia realius emigrantų sprendimus ir elgesį. Šio tyrimo duomenys rodo, kad greičiau tokie pasikeitimai atsiliepia ilgalaikiams migraciniams planams, o ne momentiniams sprendimams. Tarp šio tyrimo dalyvių nėra vienas, susidūręs su pradiniais emigracijos sunkumais, negrįžo į Lietuvą tuojau pat. Galima pastebėti, jog trumpalaikėje perspektyvoje pradiniai sunkumai greičiau veikė atvirkščiai – paskatino dėti daugiau pastangų siekiant įsitvirtinti naujoje šalyje.

„Na, kaip pasakyti.. jau kažkoks kabinimasis prasidėjo, gal net sau kažkoks įrodymas „aš turiu tai padaryti, aš galiu“. Ne mano charakteriui – nuvažiuoti, apsiašaroti ir grįžti atgal. Nu, ir reikėjo kažkaip kabintis“ (2D).

Taigi nors nuostatų lygmenyje pokytis gali įvykti jau per pirmuosius mėnesius, elgesio lygmenyje, bent dalies migrantų atveju, o šiame tyrime – visais atvejais, tai nėra realizuojama. Nors noras grįžti sustiprėja, o gyventi užsienyje susilpnėja, išvykusieji prisitaiko prie iškilusių sunkumų ir pasilieka. Išbūti padeda artimųjų palaikymas, naujų socialinių kontaktų užmezgimas, įsitraukimas į darbą ar studijas, palengva gerėjančios gyvenimo sąlygos.

Pereinama į antrą migracijos momentą, kuris svarbus kalbant apie grįžimą į kilmės šalį – „į(si)traukimo ir prisitaikymo“ etapą. Šiuo laikotarpiu dauguma tyrimo dalyvių minėjo susikūrę tinkamas gyvenimo sąlygas (2D), įsitraukę į darbą, studijas (1D, 2D, 3D, 5D, 10D), susitvarkę reikiamą socialinę paramą (6D), apskritai patyrę daugiau pozityvių emocijų, daugiau pasitenkinimo savo situacija ir kasdienybė užsienio šalyje: „Tiesiog įsivažiavai į tą ritmą ir jau nebebuvo laiko sėdėti ir verkšlenti, kad kažkas blogai“ (5D). Galima pastebėti ir intensyvesnį asmeninį gyvenimą, teigiamus pokyčius ir planus šeimoje:

„Prašviesėjo už tai, kad mes ten tie lietuviai gyvenom visi. Tai ta namų aplinka buvo nebloga, visi ten draugiškai. Tai po truputį, po truputį ten susigyvenom, tas darbas – apsipratom, po to pradėjom su vyru ruoštis vestuvėms. 2004 metais mes susituokėm, atvažiavo jo brolis po metų, tai mes iš tikrųjų įsisukom į tą ratą. Vestuvės, pradėjom planuoti vaiką pasigimdyti ten, na, ir paskui kažkaip visai pakilo ta nuotaika, buvo neblogai. Ir pasigimdyti vaiką, ir tada mes namą įsigijome. 2004–2005 noras būti užsienyje pradėjo augti“ (1D).

Mintys apie grįžimą ir gyvenimą Lietuvoje įsitraukimo etape nėra intensyvios, išankstiniai grįžimo planai atidedami, planuotas gyvenimo užsienyje laikas išsitęsia (1D, 2D, 10D, 12D): „Galvojau, dvejiems metams. O paskui dar dvejiems metams ir paskui dar dvejiems metams. Ir viso gavosi penkeri su puse metų“ (10D). Šiuo laikotarpiu labiausiai veikia užsienyje sulaukiantys motyvai, kurie tarp tyrimo dalyvių skiriasi – vieni nori daugiau susitaupyti pinigų (1D, 2D, 8D, 10D), kiti – pabaigti studijas, kelti kvalifikaciją (3D, 4D, 5D, 7D), tretii – pasigimdyti vaiką (9D, 12D), dar kiti – daryti karjerą (10D), įvykdyti įsipareigojimus darbdaviams, kolegoms (2D), išdirbti visą kontrakto laiką (12D), maksimaliai pažinti miestą, kuriame gyvena (8D), ar tiesiog auginti vaikus su pakankama valstybės parama (6D). **Taigi vyrauja labai konkretūs planai ir siekiai, susiję su kasdiene išvykusiųjų veikla ir artimiausia aplinka. Galima daryti prielaidą, jog šiame etape yra mažiausia tikimybė grįžti į kilmės šalį.** Vis dėlto daugeliu atvejų minties apie grįžimą nėra atsisakoma, greičiau tokie svarstymai atidedami ateičiai.

Mintys apie gyvenimą Lietuvoje ir grįžimą dažnėja kitame svarbiame etape, kurį galima pavadinti „besikaupiantis diskomfortas“. Nepaisant įsibėgėjusio kasdienio gyvenimo, kai kurie dalykai, sukeliantys sunkumų gyvenantiems užsienyje, su laiku neišnyksta, o atvirkščiai, tampa vis labiau pastebimi ir kliudantys.

„Tai be abejo, ten motyvuoja tas, kad yra atlyginimas geresnis, po truputį imi susigyventi, pritaipyti, suprasti, darosi gyventi patogiau iš dalies, bet vis tiek buvo tas, kad trūko visko, ką turiu čia: draugai, aplinka, bendras saugumo pojūtis Lietuvoje man asmeniškai yra didesnis. Aš tiesiog čia jaučiuosi jaučiau <...>“ (8D).

Tyrimo dalyviai dažniausiai minėjo, kad slėgė nuolat jaučiamas artimųjų ilgesys, svetimumo, nepripažinimo jausmas (9D), vienišumo jausmas. Kiti skundėsi nuolatiniu stresu darbe

(10D), sunkiu darbu (2D), sunkumais derinant darbą ir šeimos gyvenimą (9D, 12D), nelegaliu statusu (1D). Su šiomis besitęsiančiomis neigiamomis patirtimis tyrimo dalyviai siejo savo stiprėjančią nuovargio jausmą. Ypač akcentavo psichinį nuovargį, atsiradusį dėl nuolat patiriamų emociškai sunkių išgyvenimų („Pavargau ilgėtis tėvų ir šeimos“ (9D).

Daugumai tyrimo dalyvių šis etapas buvo sprendimą grįžti lemianti patirtis. Šiuo laikotarpiu mintys apie gyvenimą Lietuvoje, grįžimą, kitas alternatyvas intensyvesnės. Dalis tyrimo dalyvių minėjo ieškoję informacijos apie tuometinę situaciją Lietuvoje: „Bendra tokia nuotaika visą laiką atsispindi žiniasklaidoj, be abejo, su draugais šnekant ir pagal tai daugmaž galima pasitikrinti, kokios nuotaikos, tendencijos yra šalyje“ (8D). Kai kurie išvykusieji bendrą ekonominę ir socialinę situaciją Lietuvoje sekė pagal besikeičiančią artimiausių Lietuvoje gyvenančių šeimos narių nuotaiką (1D). Galima apibendrinti, kad grįžimas atsiskleidžia kaip išvykusiųjų nuolat ir aktyviai apmąstoma galimybė, alternatyva esamai situacijai. Taip pat intensyvėja teigiami jausmai ir nuostatos Lietuvos atžvilgiu (4D), išryškėja tie brangūs ir svarbūs dalykai, likę Lietuvoje, kurių anksčiau išvykusieji nepastebėdavo ar nevertino:

„Tokį tautiškumo jausmą išsiugdžiau būdama [užsienyje]. Pradėjau domėtis, gintarą labai vertinti, ten šiaudiniai sodai... Londone aš sėdėdavau ir skaitydavau apie Lietuvą. Man atrodo, kad tai geri dalykai. Pamačiau, kad myliu aš tą Lietuvą, viskas čia gerai“ (11D).

„Besikaupiančio diskomforto“ laikotarpis baigiasi „sprendimo grįžti“ etapu. Vieni šį sprendimą priima palaipsniui, susikaupus kritiniam nepasitenkinimo gyvenimu užsienyje lygiui: „Taip konkrečiai kažkas gal ir nebuvo, bet tą visą laikotarpį taip kaupėsi, kaupėsi ir po to nusprendžiau, kad tiesiog pabaigsiu mokslus ir grįšiu į Lietuvą“ (5D). Vis dėlto daugelis nurodo įvykius, kurie tapo „paskutiniu lašu“ arba kritine patirtimi apsisprendžiant grįžti į Lietuvą. Čia išryškėja asmeninių patirčių, artimų santykių reikšmė. Kritiniu įvykiu tampa nutrūkę santykiai su drauge, dėl kurios noro išvyko gyventi į užsienį (8D), gimęs vaikas (9D, 12D), artimos draugės lietuvis, gyvenusios toje pačioje šalyje, netektis po sunkios ligos (1D), artimųjų Lietuvoje netektys (1D), savo sveikatos problemos (2D, 10D). Po tokių patirčių tarsi įvertinama kaina, kurią tenka sumokėti už savo gyvenimą užsienio šalyje, už tuos jo aspektus, kurie kelia nuolatinį diskomfortą, stresą, sunkius jausmus. Kai kuriais atvejais atsiranda priešingas procesas integracijai – dedamos pastangos nepritapti, neprarasti noro grįžti į Lietuvą:

„Realiai supranti, kad bėgant laikui, tai tu mieste gali labai greitai įsilieti, nes tai įtraukiantis miestas, ir supranti, kad jeigu pasiliksi ilgiau, pradėsi labiau įsilieti ir po to gali būti, kad nebenorėsi grįžti, tai aš tuo irgi nenorėjau rizikuoti“ (8D).

Apsisprendusieji grįžti nustato naują grįžimo terminą, kuris paprastai susijęs su tam tikrais asmeniniais tikslais (mokslo baigimu, tam tikros sumos sutaupymu) arba su tam tikrais įvykiais (pavyzdžiui, laikas vaikui eiti į pirmą klasę).

Atskirai reiktų paminėti atvejus, kai „paskutiniu lašu“ migrantams tampa jų pačių sveikatos problemos. Ignoruodami besikaupiantį fizinį ir psichinį nuovargį, senkančias jėgas, kai kurie sustoja tik patekę į ligoninę (2D, 10D).

„Bet darbas buvo labai sunkus, man plyšo išilginiai raumenys ir aš kelti nebegalėjau. Tai paskiau vairuotoju ten dirbau, išvežiodavau siuntinius. O paskui plėšiausi, plėšiausi, kol atsidūriau ligoninėje. Išsekimas man buvo, penkiolika kilogramų numečiau. <...> Kaip tik dukra buvo Londone per vasarą padirbėti ir parsivežė mane su lazda. Ir taip vat baigėsi mano Anglija“ (2D).

„Susirgau aš ten migrena nuo to streso ir išvežė mane iš darbo į ligoninę. Depresija ir migrena, kurių turiu ir dabar. Susigadinau sveikatą, žodžiu. <...> Tai kai prasidėjo tas naktinis darbas, išėjo visa endokrininė, nervų sistema, prasideda visos tos depresijos, išeina organizmas, išsibalansuoja visiškai. Paskui dar nervinės ligos“ (10D).

Šiais atvejais sprendimo grįžti etapas net ir nespėja įvykti. Patiems emigrantams ilgą laiką nesiimant sprendimų sumažinti kasdienius sunkumus, neatlaiko jų fizinės jėgos, sveikata, o tai priverčia skubiai grįžti į Lietuvą. Galima pastebėti, kad šio tyrimo kontekste grįžimo dėl sveikatos problemų atvejai sutampa su „priverstinio išvykimo“ į užsienį atvejais, t. y., kai į užsienį vykstama dėl sunkios finansinės padėties Lietuvoje.

Išsiskiria taip pat ir tie atvejai, kai gyvenantieji emigracijoje turi ten gimusių arba nepilnamečių vaikų. Poreikis integruotis vaikams į naujos šalies aplinką išryškina ir paaštrina pačių tėvų svetimumo jausmą, jų sunkumus pritaipyti naujoje visuomenėje:

„Mane dar tas išgąsdino – pradėjo [mano vaikas] eiti į mokyklą – jų šventės skiriasi, aš nežinau, kaip tą vaiką paruošt. Jie ten švenčia visokias Patriko dienas, juokingų kojinių dienas. Jetau... Tėvų susirinkimai prasidėjo, man taip viskas kitaip, man taip viskas... Tada stiprėjo noras vėl važiuot namo greičiau. <...> Ir tada pas mus atsirado toks planas – būsim Amerikoje, kol vaikui į pirmą klasę, kada sueis 7 metai ir mes atsiveikintumėm su Amerika“ (1D).

Turintys ikimokyklinio amžiaus ar užsienyje gimusių vaikų pasigenda savo šeimos narių, artimųjų, likusių Lietuvoje, pagalbos ar tiesiog bendravimo su vaiku (9D, 12D). Visais atvejais vaikų gimimas, jų tam tikrų raidos etapų pasiekimas, elgesio ar emociniai sunkumai buvo veiksnys, priartinantis tyrimo dalyvių grįžimą į Lietuvą.

Priėmus sprendimą po tam tikro laiko grįžti į Lietuvą, vyksta pasirengimas išvykti. „Pasirengimo“ etape ieškoma detalesnės, konkretesnės informacijos apie galimybes Lietuvoje, pavyzdžiui, įsidarbinti (5D, 8D, 12D), taupomi pinigai (1D, 2D, 5D, 8D, 9D, 10D, 11D), perkami ir / ar siunčiami į Lietuvą daiktai (1D, 6D, 10D), ruošiamasi darbui Lietuvoje, pavyzdžiui, atliekant praktiką Lietuvoje veikiančiose įmonėse (5D) ar tiriant rinką savo planuojamam verslui (3D, 6D). Toks pasirengimas, nors ir tvirtai apsisprendus grįžti, gali užtrukti iki metų (5D, 8D) ar net trejų (1D).

Apibendrinant galima teigti, kad **emigracijos laikotarpio metu pakankamai intensyviai kinta išvykusiųjų nuostatos dėl gyvenimo Lietuvoje ir grįžimo į kilmės šalį**. Daugeliu atvejų sustiprėja, išryškėja teigiami jausmai Lietuvos atžvilgiu, tampa labiau matomi ir vertinami tie kilmės šalyje likę dalykai, kurių neįmanoma turėti užsienyje. Taip pat pasikeičia planuojamas grįžimo laikotarpis, trumpėja arba ilgėja buvimo užsienyje laikas. Šios tyrimo dalyvių nuostatos kito priklausomai nuo įvairaus lygmens veiksnių. Pirmiausia, jas veikė makrolygmens veiksniai, tokie kaip besikeičianti situacija Lietuvos darbo rinkoje, socialinės apsaugos sistemos skirtumai tarp Lietuvos ir tiktos šalies. Taip pat minėtoms nuostatomis svarbus buvo kultūrinis kontekstas, pavyzdžiui, bendravimo normų skirtumai, socialinių tinklų funkcionavimas. Tačiau šie veiksniai svarbesni stengiantis suprasti bendro požiūrio į gyvenimą Lietuvoje ir užsienyje pokyčius, o ne konkretaus sprendimo grįžti priėmimą. Kaip svarbiausius, kritinius sprendimą grįžti veikiančius dalykus tyrimo dalyviai išskyrė mikrolygmens veiksnius, t. y., asmeninius, artimiausiam šeimos ir artimųjų rate patiriamus įvykius, pokyčius, išgyvenimus. Apibendrinant galima teigti, kad **ties foninio, bendro pobūdžio nuostatos dėl gyvenimo Lietuvoje, tiek sprendimą grįžti lemiančios mikrolygmens patirtys yra svarbios aiškinant grįžimą į Lietuvą**. Norint suprasti, kodėl emigravęs asmuo nusprendė grįžti gyventi į Lietuvą, kodėl tai įvyko konkrečiu momentu, svarbu analizuoti struktūrinių bei individualių / subjektyvių veiksnių sąveiką ir sutapimą laike, nes būtent įvairialypių veiksnių derinys, o ne pavieniai veiksniai leidžia paaiškinti migrantų grįžimo motyvus bei elgseną. Svarbu tai, kad tiek užpildytos laiko diagramos, tiek interviu medžiaga rodo, jog emigracijos etapo pabaigoje noras gyventi Lietuvoje yra stipresnis nei buvo išvykstant į užsienį.

Grįžus į Lietuvą

Remiantis šiuolaikine migracijos samprata, grįžimu į kilmės šalį migranto tarptautinio mobilumo potencialas nesibaigia – jis gali išvykti pakartotinai į tą pačią ar kitą užsienio valstybę, pereiti prie

sezoninių darbų užsienyje ar pasirinkti dar kitokią tarptautinio mobilumo formą, pavyzdžiui, būti komandiruotas dirbti į užsienį ilgam laikui (Barcevičius, 2012). Taigi kalbant apie sprendimą grįžti gyventi į Lietuvą ir šio sprendimo dinamiką svarbus ir laikotarpis po grįžimo. Šio tyrimo medžiagoje buvo išskirtos dvi temos, atskleidžiančios, kaip grįžusiems emigrantams sekasi įsikurti ir prisitaikyti Lietuvoje ir kaip šiame kontekste kinta jų nuostatos gyvenimo Lietuvoje bei tarptautinio mobilumo atžvilgiu.

Pirmoji tema jungia migrantų įsitvirtinimo Lietuvoje patirtis bei su jomis susijusius sprendimo grįžti vertinimus. Pagal tai, kaip grįžusiesiems sekasi įsitvirtinti Lietuvoje, tyrimo dalyviai gana smarkiai skyrėsi. Dalis tyrimo dalyvių grįžę jautėsi nepatyrę ypatingų sunkumų, jų įsitvirtinimas sklandus, kartais netgi pranokstantis lūkesčius (1D, 3D, 4D, 8D). Šie tyrimo dalyviai tik grįžę įsitraukė į kvalifikaciją atitinkantį darbą ar sėkmingai besiklostantį savo verslą, taip pat turėjo pakankamai glaudžius socialinius ryšius, kurių dėka sulaukdavo kasdieninės pagalbos, jautėsi priimti aplinkinių:

„[T]aip viskas čia paprasta. Tai čia vaiką kažkur palikti – tai vat čia nuvežei seneliams ir viskas. Čia nulėkei į kaimą, čia tau pridėjo bulvių, daržovių, čia tau paprasta viskas, nereikia tau net į turgų važiuoti. <...> Grįžau, pridaviau dokumentus į Darbo biržą, man jau už mėnesio paskambino, kad eiti į darbą. <...> O aš galvojau – grįšim, kaip jau ten pulsiu į depresiją, kaip aš čia viena su tais vaikais. Ten pripratus – ir tas darbas, ir tų pinigų laisvų visada yra. Bet nu ne, viskas buvo labai gerai grįžus“ (1D).

Dar viena dalis tyrimo dalyvių (5D, 7D), kalbėdami apie įsitvirtinimą, esminių sunkumų taip pat nenurodė, tačiau atskleidė įvairiapusiškesnę savo patirčių paveikslą. Tos patirtys pakankamai individualios, atspindinčios subjektyvų diskomfortą, pavyzdžiui, išskirtinumas, nepritapimas, buvimo nesuprastam jausmas grįžus (7D), taip pat rutinos jausmas nusistovėjęs naujam gyvenimui Lietuvoje (5D). Daugelis tyrimo dalyvių minėjo bendrą tolerancijos stoką, kantrybės, pagarbos bendraujant trūkumą Lietuvoje, kurių pasigenda grįžę iš Vakarų šalių (4D, 5D, 6D, 9D, 10D, 12D). Tyrime dalyvavusi rusų tautybės Lietuvos pilietė išsakė baimes dėl tautinės nesantaikos, kurią jaučia žiniasklaidoje, nerimaudama, kad bet kada gali būti palaikyta Lietuvoje priešų (12D).

Vis dėlto pusė grįžusiųjų susidūrė su esminiais sunkumais, dėl kurių jautėsi neužtikrinti savo galimybėmis įsitvirtinti Lietuvoje. Šie sunkumai ekonominiai – darbo neradimas, brangus pragyvenimas Lietuvoje, paramos šeimai stoka, sunkumai įgyvendinant savo smulkiojo verslo idėjas. Daugiausia ekonominių sunkumų nurodė dvi grįžusiųjų grupės. Pirmoji ta, kuri ieškojo, bet negalėjo susirasti pageidaujamo darbo ar pradėti bei toliau kurti planuoto verslo Lietuvoje (2D, 6D, 10D, 11D). Antroji – tai moterys, auginančios mažamečius ar vyresnius vaikus (6D, 9D, 10D, 12D). Kaip matyti, kai kurios tyrimo dalyvės priklauso abiem šioms grupėms.

Iš visų dalyvių beveik pusė (5 asmenys) tyrimo metu nedirbo jokio darbo Lietuvoje ir beveik visais atvejais (4 asmenys) tai buvo moterys, kurios augino mažamečius ar vyresnius vaikus. Ne visos po grįžimo nedirbančios moterys ieškojo darbo Lietuvoje – dvi jų augino kūdikius ir įvardijo save kaip esančias motinystės atostogose. Vis dėlto svarbu tai, jog visos nedirbančios motinos buvo visiškai išlaikomos sutuoktinio arba gyveno iš savo užsienyje sukauptų lėšų. Kalbėdamos apie priežastis, dėl kurių neturi asmeninių pajamų Lietuvoje, moterys nurodė lankstaus darbo galimybių stoką, vaikų priežiūros įstaigų trūkumą Lietuvoje (*„[Užsienyje] savo darbus galėjau atlikinėti iš namų, čia aš dabar be darbo, na, nes vaikas mažas, mes neturime vietos darželyje – tokia problema tas darželis“* (12D)). Kai kurios minėjo dėl grįžimo prarastą galimybę gauti vaiko priežiūros išmokas iš valstybės: *„Mes čia grįždami irgi praradom viską, ką ten galėjome gauti – ten iki 18 metų moka už vaiką“* (9D), *„Ir dabar man grįžus, man nieko nepriklauso, ir tu gyvenk, kaip tu nori“* (6D). Visais atvejais tyrimo dalyvės teigė, kad jų šeima grįžusi pajuto didelę finansinę naštą ir žymiai išaugusias išlaidas kasdienėms šeimos reikmėms:

„[Č]ia yra vienas iš tų dalykų, kurie buvo adaptacinis šokas – žiūri į kainas, skaičius litais, bet yra kaina eurais. O kada mangas kainuoja 15 Lt? Mano

vaikas ten valgė kiekvieną dieną, ten kapeikas kainuoja. Arba pampersai, irgi tokia adaptacija – dvigubai brangiau. Kaip čia žmonės gyvena? Mes kai ten gyvenom, tai nepastebėjom, kad dėl vaiko biudžetas kažkaip [pasikeistų]... Nepastebi tokių dalykų, nes ten kapeikas kainuoja, o čia 10–13 eurų, labai brangu, kaip čia taip“ (9D).

Didelė našta kai kurioms grįžusioms šeimoms yra ir išlaidos mokyklai – pratyboms, knygoms, kurias reikia pirkti patiems (6D). Dauguma vaikus auginančių tyrimo dalyvių pabrėžė jaučiančios didžiulę valstybės paramos vaikams stoką, su kuria nesusidūrė gyvendamos užsienyje (Anglijoje, Olandijoje). Gaunamos minimalios pajamos Lietuvoje neleidžia užtikrinti net būtiniausių vaikų poreikių. Žinodamos tokią situaciją kai kurios šeimos atsisako minties grįžti gyventi į Lietuvą:

„Daug lietuvių šneka, kas yra išvažiuavę, vat ir mano sesuo, ji sako „kad aš žinau, jei aš grįšiu į Lietuvą, aš nebemokėsiu joje gyventi, aš atsisėsiu gatvėje ir verksiu, nes nebus ką vaikams valgyti duoti“. Nes taip būdavo, vyras gaudavo minimumą, ji viena namie su dviem vaikais, ir nėra ką valgyti, nėra iš ko mokėti už viską. Ji dabar keturis turi vaikus, [...] sako „su tokiu minimumu, kai prisimenu, silpna darosi, kaip mes taip gyvendavom“, nenori“ (6D).

Sudėtingoje situacijoje atsidūrė ir tie grįžusieji, kurie numatė pragyventi iš naujai kuriamo smulkiojo verslo. Po grįžimo kuriančių arba ketinančių kurti savo verslą tarp šio tyrimo dalyvių buvo daugiau nei pusė (7 asmenys). Kuriamo ar planuojamo verslo sritys įvairios – nuo fotografijos, reklamos, pašto paslaugų, sveikatinimo iki lenktyninių motociklų remonto. Dauguma jų tvirtino atlikę rinkos tyrimus, įsitikinę, kad tokių paslaugų Lietuvoje reikia, tačiau dalis bandžiusiųjų steigti smulkųjį verslą susidūrė su per didelėmis išlaidomis:

„O dabar norim čia kabintis. Bet vėl visur stabdo, bandžiau ir čia kabintis, bandžiau patentą jau pasiimti – Sodrai mokestis, patento mokestis... Pasiskambinau, kad registruoti siuntinius, kad vežioti siuntinius – 100 eurų į mėnesį mokestis valstybei, dar už kažką mokestis. Man jau nebėra iš ko pradėti važiuoti, aš jau nebeturiu pinigų ant kelio, ant kuro, ką galėčiau skirti, aš viską susimokėjau, ir taip likau“ (6D).

Net tais atvejais, kai su artimųjų pagalba parsivežtas smulkiojo verslo idėjas pavyksta įgyvendinti, gaunamos per mažos pajamos skatina abejoti savo užtikrinta ateitimi Lietuvoje:

„Kaip pasikeitė pajamos? Sumažėjo labai labai daug, man dabar yra žiauriai sunku, nes yra pati pradžia. Tai nėra lengva. Piniginiu atžvilgiu kartais gali labai lengvai palūžti, nes [lygini], kaip anksčiau gyvenai ir kaip dabar gyveni, kiek galėjai sau anksčiau leisti ir kiek dabar gali. Dabar kas kita – kad tu dirbi ant savęs ir tam tikro tikslo, tai tave vėl palaiko. Tai nežinau kiek kartų sumažėjo – dešimt kokių. Daug iš tikrųjų. Tu gauni vieną, bet negauni kito“ (11D).

Taigi grįžę iš užsienio emigrantai parsiveža idėjų, realios patirties ir užsidegimo plėtoti savo verslą, susikurti sau darbo vietą, tačiau susiduria su dideliais sunkumais steigdami ir plėtodami smulkųjį verslą Lietuvoje.

Reikia paminėti, jog dalis tyrimo dalyvių, susidūrusių su didžiausiais sunkumais įsitvirtinti Lietuvoje, užsitikrinti sau pakankamas pajamas, jau buvo patyrę nesėkmingų bandymų grįžti į Lietuvą. Po tam tikro laikotarpio jiems teko pakartotinai išvykti į užsienį neradus pageidaujamo darbo arba nusivylus rastomis galimybėmis Lietuvoje, taip pat patyrus asmeninių krizių (pvz., išsiskyrė su partneriu) (2D, 10D). Svarbu ir tai, jog patiriantieji didžiausius poemigracinius įsitvirtinimo sunkumus savo emigraciją į užsienį jau nuo pat pradžių suvokė kaip priverstinę, įvykusią ne dėl pačių noro, bet dėl didelių finansinių sunkumų Lietuvoje (2D, 6D, 10D). Šie tyrimo dalyviai turi tam tikrų socialinio pažeidžiamumo požymių – ikipensinis amžius, daugiavaikė mama bei vieniša mama, jų išsilavinimas po pagrindinės / vidurinės mokyklos baigimo arba neįgytas, arba įgytas dar sovietmečiu, arba studijos baigtos tik po emigracijos. Galima sakyti, kad ši grupė gyvena tarsi užburtame priverstinės migracijos rate, kurį nutraukti galėtų sėkminga adaptacija Lietuvoje, nes čia jie nori

gyventi, tačiau tokia adaptacija vis neįvyksta ir šie emigrantai atsiduria dar viename priverstinės migracijos rate.

Kita vertus, tiek migraciją kaip priverstinę patiriantys migrantai, tiek kai kurie kiti tyrimo dalyviai atranda ir sėkmingai naudojami naujomis poemigracinės adaptacijos praktikomis, įtraukiančiomis tą užsienio šalį, kurioje teko gyventi ir dirbti. Tokių kilmės bei užsienio šalį jungiančių įsitvirtinimo Lietuvoje elementų galima pastebėti darbo, verslo, socialinės ir finansinės pagalbos srityse. Pavyzdžiui, grįžusiesiems kyla verslo idėjų, jungiančių Lietuvą su konkrečia užsienio šalimi, jos lietuvių bendruomene (6D). Yra užsienyje įsteigusiųjų įmonės, per kurias grįžusieji moka įmokas tos šalies socialinės rūpybos institucijai tam, kad vėliau Lietuvoje gautų pensiją iš tos šalies biudžeto.

„Lietuvoje nemoku jokių mokesčių, vieną kartą į metus nuvežu dokumentus buhalterei [užsienio šalyje] ir ji man sutvarko viską, ir vieną kartą į metus sumoku mokesčius [tai valstybei]. Aš šešiolika metų lietuviško stažo teturiu, tai ką aš gausiu – 100 eurų pensijos? Tai man reikia iki dešimt metų tempti Anglijoje, kad aš ten nors kažkokį minimumą gaučiau, tai tada kažkas susidarys. <...> Tai geriau aš čia uždirbęs ten atiduosiu, paskui pensiją gausiu“ (2D).

Taip pat jau gyvendami Lietuvoje grįžusieji dirba sezoninius darbus užsienyje, iš jų pragyvena pastaruosius metus Lietuvoje. Grįžus naudojami ir užsienio šalies socialinės apsaugos sistema, pavyzdžiui, gaunant nedarbo išmokas iš užsienio į Lietuvą:

„Aš dėl ligos buvau susitvarkiusi, kad aš išeinu lauk iš darbo, nes buvau pervargus, tai aš 1,5 mėnesio prieš išvažiuodama buvau ten darbo biržoje ir aš ten gavau išmokas, kadangi aš grįžau į Lietuvą, tai čia perveda tas išmokas į Lietuvą, tris mėnesius moka, daugiau neperveda. Žmonės čia per metus nesutaupo tokių pinigų, kuriuos tu gauni per tris mėnesius“ (10D).

Išvykusieji gyventi į užsienį šeimomis randa bendrų sprendimų, kaip lengviau prisitaikyti Lietuvoje, gaunant dalį šeimos biudžeto pajamų užsienyje. Pavyzdžiui, į Lietuvą grįžta dalis šeimos, o vienas narys lieka ir dar keletą metų remia šeimą pajamomis iš užsienio (1D). Taigi dalies grįžusių emigrantų pragyvenimo šaltiniai vis dar visiškai ar iš dalies susieti su užsienio šalių darbo, verslo ar socialinės apsaugos sistemomis. Šie sprendimai amortizuoja sunkumus įsitvirtinant grįžus ir pakankamos pagalbos grįžusiesiems nebuvimą Lietuvoje ir tokiu būdu leidžia grįžusiesiems pasilikti, prisitaikyti tėvynėje ir neįsitraukti į naują priverstinės migracijos ratą.

Nuostata ieškoti ir naudotis įvairiomis galimybėmis tiek Lietuvoje, tiek užsienio šalyse atsispindi ir likusių tyrimo dalyvių išsakytuose planuose, svajonėse bei nuostatose. Bene ryškiausias pastebėjimas apie grįžusiuosius po emigracijos yra tas, jog savo gyvenimo jie nebesuvokia kaip žūt būtino pasirinkimo tarp Lietuvos ir užsienio, nemato šio sprendimo kaip arba / arba situacijos. Greičiau abi galimybės – gyventi / dirbti Lietuvoje ar užsienyje – yra suvokiamos kaip nuolat egzistuojančios, kaip alternatyvos, tarp kurių galima rinktis reikiama momentais arba kurias galima derinti pagal situaciją, pagal konkrečius gyvenime išskylančius poreikius.:

„Planų visada pas mane yra. Ir dabar turiu planų [išvykti į užsienį], nes jeigu tu kažką planuoji pasidaryti Lietuvoje, čia tikrai iš tų lėšų, ką tu dirbdamas, nelabai pasidarysi. Yra pakankamai sudėtingai. Norint kažkokią profesinę veiklą pradėti, reikia uždirbti“ (10D).

Taigi grįžusieji laviruoja tarp Lietuvos ir emigracijos šalių darbo rinkų, mokesčių sistemų, socialinės paramos sistemų, sveikatos apsaugos, rinkdamiesi tuos derinius, kurie esamoje situacijoje leidžia geriausiai prisitaikyti ir susiplanuoti saugiausią ateitį. Tokie valstybių sienas peržengiantys įgūdžiai ir sugebėjimas vertinti situaciją bei planuoti savo gyvenimą transnacionalinėje erdvėje įgyti būtent migracijos patirčių dėka. Nenuostabu, jog dauguma tyrimo dalyvių pabrėžė teigiamą savo migracinės patirties pusę. Gyvenimo užsienyje metu jie jautėsi įgiję svarbių profesinių kvalifikacijų ir asmeninių savybių. Ši teigiama patirtis yra pagrindas pozityviai galvoti ir apie ateities migracijos galimybes, tačiau dauguma prioritetą teiktų trumpalaikiam mobilumui.

„Trumpalaikiam etapui taip, bet jau dabar tas yra faktas, bent jau mano mąstymu, yra trumpalaikis. Visas tas laikotarpis buvo geras kaip nuotykis, kažkokių žinių pasisėmimas ir dabar vat dėl to tokie svarstymai ir yra. Tarkim, magistro klausimais, metams-dvejiems išvažiuoti tikrai tas noras padidėjo. Ir tokios galimybės neatmetu, bet kad visam laikui, tai ne“ (5D).

Nepaisant grįžus į Lietuvą patirtų sunkumų, taip pat bendro nusistatymo, kad tarptautinis mobilumas suteikia daug galimybių gyvenime, tyrimo dalyviai vis dėlto išreiškė norą ilgalaikėje perspektyvoje likti Lietuvoje, pakartotinę emigraciją vertindami kaip atsarginę alternatyvą ir prioritetą teikdami trumpalaikiai migracijai. Net ir sunkiausioje situacijoje po grįžimo atsidūrusieji turi svarbių motyvų likti, pavyzdžiui, nenori dar kartą perkelti mokyklinio amžiaus vaikų į naują aplinką, įsigyja nuosavą būstą Lietuvoje, tvarko šeimos gerovę, rūpinasi savo ir artimųjų situacija pensijos laikotarpiu ar tiesiog nori gyventi Lietuvoje dėl namų jausmo.

Apibendrinant galima pastebėti, jog **dauguma grįžusiųjų susiduria su sunkumais įsitvirtindami Lietuvoje, tačiau sunkumų pobūdis labai skiriasi – jis varijuoja nuo bendraminčių stokos grįžus iki kraštutinių ekonominių sunkumų, negalėjimo pragyventi Lietuvoje.** Su didžiausiais sunkumais susiduria tie, kas jau ir prieš išvykdami į užsienį turėjo socialinį pažeidžiamumą sustiprinančių savybių ar aplinkybių. Jausdamiesi priverstiniais migrantais užsienyje po nepasisekusio įsitvirtinimo grįžus į Lietuvą šie asmenys yra iš naujo įtraukiami į priverstinės migracijos ratą. Nepaisant to, dauguma migrantų ne tik teigiamai vertina savo migracines patirtis, bet ir nori ilgalaikėje perspektyvoje gyventi Lietuvoje, teikdami prioritetą trumpalaikiam mobilumui. Taip pat svarbu tai, kad **migracijos patirtys grįžusiesiems suteikė įgūdžių galvoti ir planuoti savo gyvenimą peržengiant valstybių sienas,** derinti įvairius savo užimtumo, socialinės apsaugos, mokesčių ar gydymosi variantus tarp dviejų ar net trijų valstybių. Tokioms praktikoms reikia turėti pakankamai išplėtotą, kompleksiską, lanksčią ir labai dinamišką migracijos sampratą bei patirtį, kokia ir pasižymi dauguma šio tyrimo dalyvių.

REZULTATŲ APTARIMAS

Šis tyrimas atskleidžia Lietuvos piliečių, po emigracijos laikotarpio Vakaruose grįžusių gyventi į Lietuvą, sprendimo grįžti į tėvynę dinamiką ir veiksnius. Vertinta, kaip kito nuostatos gyvenimo Lietuvoje bei grįžimo į tėvynę atžvilgiu prieš išvykstant gyventi į užsienį, esant emigracijoje ir grįžus į Lietuvą. Remiantis šio tyrimo rezultatais galima teigti, kad visi trys šie laikotarpiai yra svarbūs siekiant suprasti individualius migracinius sprendimus, susijusius su grįžimu į kilmės šalį. Tyrimo medžiaga atskleidė, kad kiekviename šių etapų nuostatos dėl gyvenimo Lietuvoje ir grįžimo kinta priklausomai nuo individualių ir konteksto veiksnių, o galutinį sprendimą grįžti apsprendžia įvairaus lygmens (mikro-, mezo- ir makro-) veiksnių sąveika.

Vienas svarbiausių pastebėjimų, išplaukiančių iš tyrimo medžiagos, susijęs su sprendimo grįžti į kilmės šalį užuomazgomis. Tyrimo dalyvių patirtys prieš emigraciją rodo, kad **grįžimo klausimas pradedamas spręsti dar prieš išvykstant į užsienį. Būtent tada sau formuluojami emigracijos tikslai ir tam tikra pradinė nuostata dėl grįžimo – ar ketinu grįžti, jei taip, po kiek laiko, jei neaiškus laikas, tai kas turėtų įvykti, kad grįžčiau, o svarbiausia – ar noriu gyventi Lietuvoje.** Žvelgiant retrospektyviai, beveik visi šio tyrimo dalyviai prieš išvykdami ilgalaikėje perspektyvoje savo gyvenimą matė Lietuvoje. Nenuostabu, kad norintis Lietuvoje gyventi žmogus joje galiausiai ir apsigyvena, t. y., kažkuriuo migracijos etapu apsisprendžia grįžti į tėvynę.

Ar ta išankstinė nuostata gyventi Lietuvoje gali būti charakteristika, išskirianti grįžusiųjų grupę iš tų, kurie negrįžta, lieka gyventi užsienyje visam laikui? Šis tyrimas aiškiai atsakyti į šį klausimą negali, nes galbūt dalis pasiliekančiųjų užsienyje prieš išvykdami jautėsi panašiai kaip ir grįžusieji, tačiau emigracijos metu jų nuostatos, norai ir sprendimai labai pasikeitė. Taip pat dar nepaėjo pakankamai laiko, kad galima būtų teigti, jog dabar gyvenantieji užsienyje tikrai nebegrįš,

negalime atmesti tikimybės, kad kurie nors iš jų dar grįš gyventi į Lietuvą. Taigi kalbėti apie aiškias sąsajas tarp ikiemigracinių nuostatų ir grįžimo į kilmės šalį būtų nepagrįsta. Vis dėlto šio tyrimo rezultatai sutampa su neseniai atlikto kiekybinio tyrimo, kėlusio panašius klausimus, rezultatais (Žvalionytė, 2012). Minėto tyrimo viena išvadų – grįžta norintieji grįžti. Mūsų tyrimo rezultatai taip pat sutampa su šia išvada, kad **grįžtantieji pasižymi noru gyventi Lietuvoje ir ilgalaikėje perspektyvoje sieja save su Lietuva dar prieš išvykdami**. Mūsų tyrime apklausti grįžusieji tokią nuostatą turėjo nepriklausomai nuo to, dėl ko jie išvyko gyventi į užsienį ir kokiomis aplinkybėmis. Aiškių sąsajų tarp emigracijos priežasčių ir grįžimo į tėvynę nerasta ir Žvalionytės (2012) tyrime.

Kalbant apie emigracijos periodą, galima pastebėti, jog jame užfiksuota intensyviausia nuostatų dėl gyvenimo Lietuvoje ir grįžimo dinamika. Ji susijusi su bendru prisitaikymo naujoje šalyje procesu, kurį patiria išvykusieji gyventi į užsienį ir po kurio laiko grįžę į kilmės šalį. Mūsų tyrime išskirti penki tiriamą dinamiką apibūdinantys etapai 1) „sunki pradžia“, 2) „(si)traukimas ir prisitaikymas“, 3) „besikaupiantis diskomfortas“, 4) „sprendimas grįžti“, 5) „pasirengimas grįžti“. Iš dalies šie etapai sutampa su klasikine akulturacijos modelio dinamikos kreive, kuri grįžtantiesiems į kilmės šalį vaizduojama kaip dviguba v: euforija, kultūrinis šokas, prisitaikymas užsienio šalyje ir vėl pasikartojantis tas pats procesas grįžus į kilmės šalį (žr. apžvalgą Onwumechili, Nwosu ir Jackson, 2015). Nubrėžti analogišką kreivę atspindinčią nuostatų dėl grįžimo į kilmės šalį dinamiką būtų pernelyg sudėtinga, tačiau bendra tendencija yra noro grįžti didėjimas, susidūrus su sunkumais emigracijoje, ir šio noro deeskalacija gyvenimui emigracijos šalyje tekant ramia, tenkinančia vaga. Vis dėlto svarbu tai, jog nors emigracijos metu išvykusieji prisitaiko naujoje šalyje, įsitraukia į naują darbinį gyvenimą, studijas, kai kurie susikuria ir gana platų socialinį tinklą naujoje šalyje, prisitaikymo periodu noras gyventi Lietuvoje ilgalaikėje perspektyvoje neišnyksta. Greičiau tuo metu svarstymai apie grįžimą ir migraciniai sprendimai tampa mažiau aktualūs, svarstymo procesas tampa latentiniu, sulėtėja, persikelia į ateitį, kai tam tikri įvykiai ar situacijos destabilizuoja ramų gyvenimą emigracijoje.

Šio tyrimo duomenys rodo, kad išvykusieji kaip svarbiausius, kritinius, keičiančius nuostatas ir ketinimus grįžti gyventi į Lietuvą, mato mikrolygmens veiksnius. Tai sutampa su anksčiau atliktų kiekybinių į Lietuvą grįžusių emigrantų tyrimų rezultatais (Žvalionytė, 2012, 2015). Asmeniniai ar artimiausių žmonių, šeimos rate patiriami įvykiai, pokyčiai tampa kritiniais veiksniais, verčiančiais priimti konkretų sprendimą grįžti į Lietuvą. Anksčiau sprendimas grįžti galėjo būti nukeliamas neapibrėžtam laikotarpiui, tuo tarpu dabar, atsitikus svarbiems įvykiams pačioje artimiausioje aplinkoje, šeimoje, sprendimas priimamas skubiai, numatoma tiksli grįžimo data, pradedama jam ruošti. Tuo tarpu makro- ir mezo- lygmens veiksniai veikia labiau kaip foninį nusistatymą, bendro pobūdžio nuostatas dėl gyvenimo Lietuvoje kuriantys veiksniai. Tai nestebina, nes būtent artimiausioje aplinkoje yra išteklių, kurie padeda atlaikyti platesniame kontekste vykstančius iššūkius ar sunkumus (nedarbas, finansiniai sunkumai, sunkus darbas ar pan. lengviau pakeliami, kai yra artimųjų palaikymas, galimybė užsiimti mėgstama veikla, maloniai leisti laisvalaikį). Jei ši mikrosistema sutrinka, nebepatenkina visų poreikių, tuomet ir funkcionavimas platesniame socialiniame bei ekonominiame kontekste lengviau sutrikdomas.

Taigi norint suprasti, kodėl emigravęs asmuo nusprendė grįžti gyventi į Lietuvą, kodėl tai įvyko konkrečiu momentu, svarbu analizuoti struktūrinių bei individualių / subjektyvių veiksmų sąveiką, nes būtent įvairialypių veiksmų derinys, o ne pavieniai veiksniai leidžia paaiškinti emigrantų grįžimo motyvus bei elgseną. Tokią prielaidą galima siekti patikrinti ir kiekybinėje paradigmoje, tačiau tam reikia žymiai daugiau išteklių nei kokybiniam tyrimui atlikti.

Vertinant tai, ar grįžusieji ilgam pasiliks Lietuvoje, ar grįžimas yra tik jų etapinės migracijos epizodas, reikia atsižvelgti į kelis dalykus. Pirma, dauguma grįžusiųjų susiduria su įvairaus lygmens ir intensyvumo sunkumais įsitvirtindami Lietuvoje. Dalis tų sunkumų – kraštutiniai, kai grįžusieji neranda pakankamai gerai apmokamo darbo ar kitų pragyventi Lietuvoje leidžiančių išteklių.

Šie asmenys, kurių didelė dalis yra socialiai pažeidžiami, turi didelį potencialą vėl išvykti į užsienį ir neaišku, kada bei kurioje šalyje jų priverstinės migracijos ratas sustos. Kita vertus, nepaisant patirtų sunkumų, dauguma grįžusiųjų nori ilgalaikėje perspektyvoje gyventi Lietuvoje, o tai sustiprina tikimybę, kad anksčiau ar vėliau jie nuolat įsikurs tėvynėje. Dar svarbiau tai, kad migracinė patirtis grįžusiesiems suteikė įgūdžių galvoti ir planuoti savo gyvenimą peržengiant valstybių sienas, derinti įvairius savo užimtumo, socialinės apsaugos, mokesčių ar gydymosi variantus tarp dviejų ar net trijų valstybių. Tokios praktikos leidžia grįžusiesiems prisitaikyti taip, kad grįžus patiriami sunkumai būtų amortizuojami ir tikimybė likti gyventi Lietuvoje padidėtų.

Pabaigoje svarbu akcentuoti tai, kad pristatomą medžiagą reikia vertinti atsižvelgiant į tyrimo ribotumą. Ribota tyrimo imtis neleidžia generalizuoti tyrimo išvadų platesniam grįžusių emigrantų ratui. Tyrime dalyvavusiųjų išsilavinimas yra aukštesnis nei apskritai grįžtančių gyventi į Lietuvą migrantų. Taip pat tarp tyrimo dalyvių buvo tik vienas išvykęs turėdamas išankstinę nuostatą negrįžti į tėvynę – įtraukiant daugiau dalyvių su tokia nuostata galima būtų patikrinti kai kurias šio tyrimo tezes. Šio tyrimo medžiagoje taip pat yra kai kurių požymių, kad analizuojamoje imtyje yra tam tikri pogrupių, savitai priimančių grįžimo į tėvynę sprendimus. Vis dėlto šio tyrimo medžiaga nepakankama daryti išvagas apie tipus, tam reikalingi papildomi tyrimai. Pavyzdžiui, gali būti, kad dalis emigrantų, susidūrę su pradiniais sunkumais, grįžta į kilmės šalį, tačiau tarp šio tyrimo dalyvių tokių nebuvo, nes sudarant imtį ieškota bent metus užsienyje pragyvenusių žmonių. Norint patikrinti, ar grįžtantieji iki metų ir pasiliekančieji užsienyje bent metams yra du skirtingi tipai, reikėtų sudaryti platesnių kriterijų imtį.

Taip pat reikia pastebėti, kad ne visiems tyrimo dalyviams vienodai gerai tiko taikyta metodika – laiko diagrama. Daliai tiriamųjų tai padėjo nuosekliai papasakoti savo patirtį, atgaminti svarbią informaciją. Kai kurie tyrimo dalyviai po interviu minėjo, jog diagrama jiems patiems padėjo permąstyti savo patirtis, susieti jas, papasakoti nuosekliai savo grįžimo istoriją. Vis dėlto buvo tiriamųjų, kurie beveik nesinaudojo diagrama savo pasakojime ar naudojos ja epizodiškai, praleisdami ir nepažymėdami kai kurių pasakojime figūravusių akcentų. Tas pats pastebima ir metodologinėje literatūroje apie šį metodą (Sheridan, Chamberlain ir Depuis, 2011). Todėl ateityje svarbu būtų taikyti naujus, įvairesnius tyrimo metodus analizuojant emigrantų sprendimą grįžti į kilmės šalį iš dinaminių sistemų perspektyvos.

IŠVADOS

1. Žvelgiant retrospektyviai, grįžtantieji pasižymi noru gyventi Lietuvoje ir ilgalaikėje perspektyvoje sieja save su Lietuva dar prieš išvykdami. Tokia nuostata išreiškiama nepriklausomai nuo to, dėl ko grįžusieji išvyko gyventi į užsienį ir kokiomis aplinkybėmis.
2. Emigracijos laikotarpiu nuostatos dėl gyvenimo Lietuvoje ir grįžimo į tėvynę kinta. Šis kitimas susijęs su bendru prisitaikymo naujoje šalyje procesu, kurį apibūdina šie etapai 1) „sunki pradžia“, 2) „į(si)traukimas ir prisitaikymas“, 3) „besikaupiantis diskomfortas“, 4) „sprendimas grįžti“, 5) „pasirengimas grįžti“. Bendra nuostatų kitimo tendencija yra noro grįžti didėjimas susidūrus su sunkumais emigracijoje ir šio noro deeskalacija gyvenimui emigracijos šalyje tekant ramia, tenkinančia vaga.
3. Mikrolygmens veiksniai (asmeniniai ar artimiausių žmonių, šeimos rate patiriami įvykiai, pokyčiai, kritinės situacijos) turi didžiausią reikšmę priimant konkretų sprendimą grįžti į Lietuvą. Tuomet numatoma tiksli grįžimo data, pradedama jam ruoštis.
4. Makro- ir mezo- lygmens veiksniai svarbūs foniniam nusistatymui, bendro pobūdžio nuostatoms dėl gyvenimo Lietuvoje ir grįžimo. Šios nuostatos kritiniu momentu gali skatinti arba stabdyti sprendimo grįžti į tėvynę priėmimą.

5. Dauguma grįžusiųjų susiduria su įvairaus lygmens ir intensyvumo sunkumais įsitvirtindami Lietuvoje. Dalis tų sunkumų – kraštutiniai, kai grįžusieji neranda pakankamai apmokamo darbo ar kitų pragyventi Lietuvoje leidžiančių išteklių. Su didžiausiais sunkumais susiduria socialiai pažeidžiami asmenys, ypač – moterys ir šeimos, auginančios mažamečius ar vyresnius vaikus.
6. Migracijos patirtys grįžusiesiems suteikia įgūdžių planuoti savo gyvenimą peržengiant valstybių sienas, derinant įvairius savo užimtumo, socialinės apsaugos, mokesčių ar gydymosi variantus tarp dviejų ar daugiau valstybių. Tokios praktikos iš dalies amortizuoja grįžus gyventi į Lietuvą patiriamus sunkumus.

REKOMENDACIJOS

Šio tyrimo rezultatai patvirtina Lietuvos migracijos politikos gairėse (patvirtintose Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. sausio 22 d. nutarimu Nr. 79) numatytų grįžtamosios migracijos skatinimo priemonių reikalingumą, prioritetą teikiant giluminiams emigraciją skatinantiems socialiniams, ekonominiams ir kitokiems veiksniams šalinti ir socialiniam pažeidžiamumui mažinti. Taip pat tikslinga toliau siekti, kad emigracijos procesai virstų mobilumo procesu (apykaitine migracija), nes šis procesas padeda grįžusiesiems lengviau įsitvirtinti Lietuvoje. Svarbu toliau vykdyti išvykusių piliečių ryšius su Lietuva skatinančius projektus, skleisti informaciją ir konsultuoti su grįžimu į Lietuvą ir gyvenimu Lietuvoje susijusiais klausimais. Tokia pagalba turėtų būti prieinama ir regionuose. **Bene svarbiausia pagalba grįžusiesiems forma – sudaryti galimybes integruotis į darbo rinką ir padėti užsitikrinti pakankamas pragyvenimui pajamas.** Ypač daug dėmesio reikėtų skirti grįžusių moterų, auginančių ikimokyklinio amžiaus vaikus, reintegracijai į darbo rinką ir kitokioms pagalbos formoms, plėtoti pagalbos šeimoms su vaikais priemones.

Kaip matyti iš šio ir ankstesnių tyrimų, grįžtantiems gyventi į Lietuvą emigrantams svarbiausi motyvai grįžti susiję su jų artimiausia aplinka, šeimos ryšiais, įvykiais šeimoje bei artimųjų ilgesiu. Tokius veiksnius sunku kaip nors išoriškai paveikti ar net prognozuoti. Vis dėlto šio tyrimo duomenys rodo, kad svarbesnė nei pavieniai veiksniai yra skirtingo lygio veiksmų sąveika ir sutapimas laike, todėl verta galvoti apie tai, kaip formuoti makro- bei mezo- lygmens veiksnius, kad jie taptų palankūs grįžti į Lietuvą ir paskatintų reemigraciją tais atvejais, kai asmeninės, mikrolygmens aplinkybės tampa palankios grįžti į tėvynę. **Vienas svarbiausių mūsų tyrime išryškėjusių reemigracijos veiksnių – nuostata gyventi Lietuvoje ir noras sieti save su Lietuva ilgalaikėje perspektyvoje.** Svarbu palaikyti tokią Lietuvos gyventojų nuostatą, nes tai yra tas veiksnys, kuris grįžusiuosius siejo su Lietuva dar prieš išvykstant ir buvo svarbus sprendžiant reemigracijos klausimą. Taip pat svarbu skleisti informaciją apie teigiamus poslinkius Lietuvoje, ypač įvairiais žiniasklaidos kanalais, nes emigrantai seka situaciją ir gerai jaučia bendras nuotaikas šalyje.

Iš šio tyrimo taip pat matyti, kad Lietuvos valstybė moka ne tik darbo jėgos nutekėjimo kainą, bet ir emigrantų prarastos sveikatos kainą. Dalis grįžtančiųjų yra praradę sveikatą arba turi rimtų sveikatos problemų, todėl tolesnis prisitaikymas Lietuvoje yra sudėtingas ir reikalaujantis valstybės paramos. Todėl ypač svarbu rūpintis ne vien migrantų grįžimu, bet ir jų sveikata, aiškinti apie jai kylančius pavojus – emocinį perdegimą, fizinį persitempimą. Išvykstantiesiems taip pat svarbu žinoti etapus, su kuriais jie susidurs išvykę, rengtis jiems psichologiškai. Svarbu skatinti žmones rūpintis savo sveikata, pajutus emocinio perdegimo ar fizinio persitempimo požymius, reaguoti į juos – susikurti galimybę pailsėti, galbūt grįžti trumpesniai ar ilgesniai laikotarpiui į Lietuvą.

Vidinės migracijos Lietuvos viduje galimybių išryškėjimas ir skatinimas gali būti reali alternatyva tiems, kurie į užsienį vyksta pereinamaisiais gyvenimo momentais ieškodami aplinkos pokyčių, naujų iššūkių profesiniame ar asmeniniame gyvenime.

SUMMARY

This study by IOM Vilnius pursues the aim of revealing dynamics and factors relating to a decision of the Lithuanian citizens residing in Western countries to return to their homeland. The decision to return to the country of origin is understood as a dynamic process of the formation and change of an individual's attitudes that takes place in the presence of interaction of context- and individual-related factors of different levels and leads to taking of the decision to return and implementation of this decision. Based on this concept, the study aims at determining changes in migrants' attitudes towards life in Lithuania and return to live in their homeland before emigration, during emigration and after the return, as well as the factors which are associated with the changes in the attitudes under analysis. The study applies a qualitative approach in order to reveal the phenomenon under investigation from the point of view of the returning migrants themselves.

Data of the study have been collected with the help of a semi-structured interview, which combines an interview and a timeline diagram. The study analyses twelve interviews with migrants who have returned to Lithuania after living abroad for two to ten years. The participants of the study have been selected using the typical case sampling method. The study involves returnees from Western European countries and the United States, after the lapse of three and a half months to three years following their return to Lithuania. The participants of the study include seven females and five males, mostly aged 20-39, all but one being of the Lithuanian nationality. At the time of the study, the participants were married and single, almost a half of them at the time of emigration had minor children. Most participants of the study hold a higher education diploma, though some of them acquired it during emigration or following emigration. The majority of the participants, while living abroad, were employed in unskilled occupations, some of the participants combined work with studies, however almost half of the participants at some point during the period of their residence abroad also had to perform skilled work. After returning to Lithuania, more than a half of the returnees performed skilled work or had their own business in Lithuania or abroad. At the time of the study, almost half of the returnees, of whom the majority were women raising young or older children, did not have any employment in Lithuania.

The results of the study have revealed that the changes related to attitudes towards returning to live in Lithuania intensely take place both before the departure and during emigration as well as after returning to Lithuania. In particular, it has been observed that the period before leaving to live abroad can be a very important moment for a decision to return. The majority of the participants of the study had formed their attitude towards the return to Lithuania before leaving abroad. Some already had a specific plan for implementation of the decision, while others did not have such a plan, but imagined that they would live in Lithuania in the future. Yet others did not even have such an imagination, when leaving did not think specifically about the future, however did not rule out the possibility of return and claimed retrospectively that they had always felt the desire to live in Lithuania. Some of the participants of the study acknowledge that they were not at all willing to leave Lithuania. In all cases, they left abroad upon encountering large financial difficulties in Lithuania. These participants view themselves as 'forced migrants', because their emigration was not a matter of choice, but a necessity, a decision determined by the current situation.

The most intensive change in attitudes towards the return to Lithuania is observed during the period of emigration. It may be associated with stages of adaptation of emigrants abroad. The present study identifies five such stages. The first period immediately after emigration can be referred to as 'hard start'. The majority of emigrants who have just come to a foreign country face various difficulties, such as access to employment, difficult working and living conditions, a sense of loneliness, longing for family and a sense of alienation in the new environment. Most of the emigrants have mentioned that in surviving the difficulties of settlement abroad, they felt the

reduced desire to stay in the new country and stronger thoughts about the country of origin and their family. During this period, significant changes may take place at the level of attitudes, for example, the planned period of living abroad may be considerably reduced. Nevertheless, none of the participants of the present study, when confronted with initial difficulties of emigration, returned to Lithuania at once. Rather, the initial difficulties had an opposite effect in the short term, that is, they prompted the emigrants to step up efforts in order to establish themselves in a new country.

The second stage of emigration is '(self-) involvement and adaptation'. During this period, the majority of participants of the study claim to have created decent living conditions, engaged in work and studies, arranged for the necessary social support and generally experienced more positive emotions and better overall satisfaction with their situation and everyday life in a foreign country. It is possible to observe also a more intense personal life, positive changes and plans within family. Thoughts about the return and life in Lithuania are not intensive at the stage of involvement, early return plans are postponed, the planned duration of life abroad is extended, and very specific plans and objectives relating to daily activities of emigrants and immediate surroundings prevail. It can be assumed that at this stage, the likelihood of return to the country of origin is the smallest. However, in most cases, the idea of the return is not rejected, rather, such considerations are postponed for the future.

Thoughts about life in Lithuania and return are becoming increasingly frequent at the next important stage, which could be referred to as 'growing discomfort'. Despite everyday life, which is well under way, some issues which cause difficulties to those living abroad do not disappear with time, on the contrary, they become increasingly noticeable and disturbing. The participants of the study most frequently mention that they were under the pressure of the constant longing for family, a sense of alienation, maladjustment and loneliness. Others complained about constant stress at work, hard work, difficulties in reconciling work and family life and the illegal status. The participants of the study linked their growing sense of fatigue with these ongoing negative experiences. For the majority of the participants of the study, this stage was the experience leading to a decision to return.

The period of 'growing discomfort' ends with the 'decision to return' stage. Some take such a decision gradually, along with the accumulation of a critical level of dissatisfaction with life abroad, however the majority identify the events which became the 'last drop' or critical experience in deciding to return to Lithuania. This highlights the importance of personal experiences and close relations. The experience of various critical personal events forces to assess the price which one has to pay for his life in a foreign country. In some cases, a process opposite to integration occurs, when effort is made not to adjust, not to lose the desire to return to Lithuania. The emigrants who have decided to return set a new deadline for return, which is usually associated with the achievement of certain personal goals (completion of studies, saving of a certain amount of money) or with certain events (such as the beginning of school for a child). Following the taking of a decision to return to Lithuania after a while, preparations for departure take place. The 'preparation' stage, despite a person's determination to return, may take up to a year or even three years.

Attitudes towards life in Lithuania and emigration do not cease changing also after returning to Lithuania. This change can be partially attributed to the process of adaptation to live in Lithuania and its course. There are substantial differences among the participants of the study in respect of the success of the returnees in gaining foothold in Lithuania. Some of the participants of the study believe that after the return, they did not experience any particular difficulties, their gaining of foothold was smooth and sometimes even surpassed their expectations. Others neither indicate any major difficulties, however, they identify the experiences causing subjective discomfort, such as a sense of oneness and maladjustment after the return, the overall lack of tolerance, lack of patience and respect in communication in Lithuania. Nevertheless, a half of the returnees faced

major difficulties, due to which they felt uncertain about their possibilities of gaining foothold in Lithuania. These difficulties are economic ones, namely, a failure to take up employment, expensive living in Lithuania, the lack of support for family, difficulties in implementing one's small business ideas. The largest economic difficulties have been identified by two groups of the returnees. The first group is the one which was searching for, but failed to find the desired employment or to start and develop the planned business in Lithuania. The second group consists of women raising young or older children. As regards the reasons why they have no personal income in Lithuania, the women identify the lack of flexible working opportunities, the lack of childcare facilities in Lithuania and the loss, due to the return, of the possibility of receiving child care benefits from the State. In all cases, the participants of the study claim that after the return, their family experienced considerable financial burden and significantly increased expenses for everyday family needs.

It should be noted that some of the participants of the study who faced the greatest difficulties in gaining foothold in Lithuania had already made unsuccessful attempts to return to Lithuania. Following a certain period of time, they were forced to repeatedly leave abroad after failing to find the desired employment or becoming disappointed with available opportunities in Lithuania. It can be said that this group lives as if in a vicious circle of forced migration, which could be broken by successful adaptation in Lithuania, because they want to live here. However, successful adaptation does not take place, thus these migrants are drawn on yet another circle of forced migration.

On the other hand, both migrants experiencing forced migration and some other participants of the study successfully discover and enjoy new post-emigration adaptation practices involving the foreign country in which they had to live and work. Such elements of the process of gaining foothold which join the country of origin and a foreign country can be seen in Lithuania in the areas of employment, business, social and financial assistance. For example, after the return a foreign social security system is used in order to receive unemployment benefits from abroad, or a part of the family returns to Lithuania, and one member of the family remains abroad and supports the family by earning income for a few more years. Such practices amortise difficulties in settling following the return and the lack of sufficient assistance for returnees in Lithuania and thus allow the returnees to stay and to adapt in their homeland without getting involved in a new circle of forced migration.

In general, such practices require to have in place a well-developed, comprehensive, flexible and highly dynamic concept and experience of migration, and this is what the majority of the participants of the study possess. These returnees no longer perceive their life as a desperate choice between living in Lithuania or living abroad. Both options are perceived as being constantly available and as alternatives between which one can choose at certain moments in life or which can be combined in a specific situation. Despite the difficulties encountered upon returning to Lithuania, also despite the general approach that international mobility provides considerable opportunities in life, the participants of the study express the desire to remain in Lithuania in the long run, while keeping re-emigration as a back-up alternative and giving priority to short-term migration.

Summing up the results of this study, it can be observed that in retrospect, returnees are characterised by the desire to live in Lithuania and, in the long term, associate themselves with Lithuania even before the departure. Such an attitude is expressed regardless of the reason why the returnees departed to live abroad and under what circumstances. During the period of emigration, attitudes regarding life in Lithuania and return to the homeland change. This change relates to the overall process of adaptation in a new country, which is characterised by the following stages: 1) 'hard start', 2) '(self-) involvement and adaptation', 3) 'growing discomfort', 4) 'decision to return', 5) 'preparation for return'. The overall trend for changes in attitudes is the growth of the desire to

return when confronted with difficulties in emigration and the decrease of this desire when life in emigration is calm and satisfactory.

This study also shows that a decision to return is influenced the most by micro-level factors (personal events or events, changes, critical situations experienced by one's family). The micro factors lead to a definitive decision to return, exact date of return, beginning of preparations for the return. Meso- and macro-level factors are of importance for a background stance, general attitudes towards life in Lithuania and return. At a critical moment, these attitudes can act as catalysts or impede the taking of the decision to return to the homeland.

When attempting to gain foothold in Lithuania, the majority of returnees face difficulties of various levels and intensity. Some of these difficulties are extreme, when the returnees cannot find a well-paid job or other means of subsistence in Lithuania. The largest difficulties are encountered by socially vulnerable persons, especially women and families with young or older children. Migration experiences provide the returnees with skills to plan their lives extending across national borders and combining a variety of employment, social security, taxation or medical treatment options between two or more countries. Such practices may partly amortise the difficulties encountered when returning to Lithuania.

Results of this study show the relevance of return migration incentives stipulated in the Lithuanian Migration Policy Guidelines, giving priority to elimination of underlying social, economic and other factors encouraging emigration and to reduction of social vulnerability. Moreover, it is appropriate to continue efforts to turn migration processes into mobility processes (circular migration), as these processes help to amortise the difficulties of settling in Lithuania encountered by returnees. It is important to continue the implementation of projects promoting links of emigrants with Lithuania, dissemination of information and provision of advice on the issues of return to Lithuania and life in Lithuania. The most important form of assistance for the returnees is creation of opportunities for integration into the labour market and assistance in ensuring sufficient income. Particular attention should be devoted to reintegration into the labour market and other forms of assistance for returning women with pre-school children, also to the overall development of assistance measures for families with children.

LITERATŪRA

Barcevičius, E. (2012). Emigracija ir grįžtamoji migracija Vidurio ir Rytų Europoje: sėkmės istorija ar žlugusi svajonė? Iš E. Barcevičius ir D. Žvalionytė (red.) *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*. Vilnius: Vaga, p. 31–68.

Barcevičius, E. (2015). Pranašai savame krašte: specialusis „Politologijos“ numeris apie grįžtamąją migraciją. *Politologija*, 2 (78), p. 3–13.

Barcevičius, E., Gineikytė, V. (2015). Aukštos kvalifikacijos migrantų sugrįžimas: ar užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai padeda įsitvirtinti Lietuvos darbo rinkoje? *Politologija*, 2 (78), p. 14–57.

Barcevičius, E., Žvalionytė, D. (red.) *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*. Vilnius: Vaga.

Braun, V., Clarke, V. (2011) Thematic analysis. In H. Cooper (Editor-in-Chief) *APA Handbook of research methods in psychology: Vol. 2*. p. 57–71.

Budginaitė, I., Mašidlauskaitė, R. (2015). Ar laukiami diasporos vaikai Lietuvoje? Tėvų ir mokytojų patirtys. *Politologija*, 2 (78), p. 94–128.

- Garbenčiūtė, L. (2012). Grįžtamoji migracija: protų susigrąžinimas ir prisitaikymo galimybės Lietuvoje. *Grupės ir aplinkos*, 3, p. 43–72.
- Gineikytė, V. (2015). Lietuviai Europos Komisijos tarnautojai: žvilgsnis iš diasporos tinklų teorijos perspektyvos. *Politologija*, 2 (78), p. 129–165.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė (2008 m. rugsėjo 24 d.). *Dėl ekonominės migracijos procesų ir užsienio lietuvių būklės stebėsenos, analizės ir prognozavimo tvarkos aprašo patvirtinimo*. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 957.
- Lietuvos statistikos departamentas (2015). *Oficialiosios statistikos portalas*. Prieiga internete osp.stat.gov.lt
- Lietuvos statistikos departamentas (2014). *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2013*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Onwumehili, C., Nwosu, P., & Jackson, R. L. (2015). Straddling cultural borders: Exploring Identity and Multiple Reacculturation. In L. Samovar & R. Porter (Eds.), *Intercultural Communication: A Reader* (14th ed.). (p. 92–104). Belmont, CA: Wadsworth.
- Sheridan, J., Chamberlain, K., Depuis A. (2011). Timeling: visualizing experience. *Qualitative Research*, 11 (5), p. 552-569.
- Sipavičienė, A., Gaidys, V., Dobrynina, M. (2009). Grįžtamoji migracija: teorinės įžvalgos ir situacija Lietuvoje. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija.
- Tracy, S.J. (2013). *Qualitative research methods: collecting evidence, crafting analysis, communicating impact*. Wiley-Blackwell.
- United Nations (1998). *Recommendations on statistics of international migration* (Revision 1). New York: United Nations.
- Žvalionytė, D. (2012). Grįžtamosios ir pakartotinės migracijos tendencijos. Iš E. Barcevičius ir D. Žvalionytė (red.) *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*. Vilnius: Vaga, p. 75–100.
- Žvalionytė, D. (2015). Migracijos patirtis – pranašumas ar trūkumas Lietuvos darbo rinkoje? *Politologija*, 2 (78), p. 129–165.

PRIEDAI

Priedas nr. 1. Numatoma tyrimo dalyvių proporcija imtyje

Imties charakteristikos		Numatoma tyrimo dalyvių proporcija
Lytis	Vyras	5
	Moteris	5
Amžius	20-29	5
	30-39	3
	40-49	1
	50+	1
Santuokinis statusas	Nesusituokę	5
	Santuokoje	4
	Išsituokę/ Našliai	1
Buvusi gyvenamoji vieta (valstybė)	JK	3-5
	Airija	1-2
	Norvegija	1
	Vokietija	1
	Ispanija	0-1
	JAV/Kanada	1-2
	Švedija	0-1
	Danija/Olandija	1
	Italija	0-1
Gyvenamoji vieta Lietuvoje (apskritis)	Šiaulių apskritis	1
	Vilniaus apskritis	2
	Alytaus apskritis	1
	Klaipėdos apskritis	2
	Kitos apskritys	4

Priedas nr. 2. Tyrimo dalyvių atvejų suvestinė

Davyčių ID	Lytis	Amžius	Pagrindinė emigracijos šalis ²	Laikas emigracijoje (metais)	Laikas sugrįžus (metais)	Santuokinis statusas	Vaikų skaičius	Išsilavinimas	Veikla užsienyje	Veikla sugrįžus
1D	M	36	JAV	10	3	S	2	Aukštasis bakalauro	Nekvalifikuotas darbas	Kvalifikuotas darbas Lietuvoje (specialistė sveikatos srityje), studijos
2D	V	59	Anglija	6	3	S	2	Aukštasis vienpakopis	Nekvalifikuotas darbas	Sezoninis nekvalifikuotas darbas Norvegijoje, įmonė Anglijoje
3D	V	29	Anglija	4	1	NS	-	Aukštasis neuniversitetinis	Nekvalifikuotas ir kvalifikuotas darbas	Verslas Lietuvoje
4D	M	25	Anglija	4,5	3	NS	-	Aukštasis magistro	Studijos, kvalifikuotas darbas	Kvalifikuotas darbas Lietuvoje (viešojo sektoriaus tarnautoja)
5D	V	24	Škotija	4	1	NS	-	Aukštasis bakalauro	Studijos, nekvalifikuotas darbas	Kvalifikuotas darbas Lietuvoje (banko specialistas)
6D	M	37	Anglija	4,5	0,5	S	4	Pagrindinis	Nekvalifikuotas darbas, verslas, vaikų priežiūra	Nedirba, vaikų priežiūra
7D	V	27	Švedija	3	1,5	NS	-	Aukštasis magistro	Studijos, praktika, nekvalifikuotas darbas	Kvalifikuotas darbas Lietuvoje (viešojo sektoriaus tarnautojas)
8D	V	31	Vokietija	2,5	1,5	S	-	Aukštasis bakalauro	Nekvalifikuotas darbas	Kvalifikuotas darbas Lietuvoje (specialistas kultūros srityje), studijos
9D	M	31	Anglija	5	0,5	S	1	Aukštasis bakalauro	Kvalifikuotas darbas	Nedirba, vaiko priežiūra
10D	M	43	Airija	7	1	S	1	Aukštasis bakalauro	Nekvalifikuotas ir kvalifikuotas darbas, kursai	Nedirba, studijos Lietuvoje
11D	M	27	Anglija	2	1	NS	-	Aukštasis bakalauro	Nekvalifikuotas darbas, savanorystė	Kvalifikuotas darbas pagal individualią veiklą Lietuvoje (paslaugų srityje)
12D	M	28	Olandija	4	0,3	S	1	Aukštesnysis	Kvalifikuotas darbas	Nedirba, vaiko priežiūra

² 1D, 3D, 4D ir 7D atvejais nurodyta pagrindinė emigracijos šalis nebuvo pirma arba vienintelė šalis, kurioje gyventa aptariamu emigracijos laikotarpiu. 2D, 7D, 10D ir 11D atvejais tyrimo dalyviai turėjo pakartotinės migracijos patirties į tą pačią arba kitą vakarų šalį.

Priedas nr. 3 Interviu struktūra bei laiko diagrama

PRISISTATYMAS

Labai ačiū, kad skyrėte savo laiko ir sutikote pasikalbėti. Prašiau Jūsų susitikti šiam pokalbiui, nes šiuo metu atlieku tyrimą apie į Lietuvą gyventi sugrįžusius emigrantus, kurie buvo išvykę gyventi į Vakarų šalis – Vakarų Europą ir JAV/ Kanadą. Šituo tyrimu norima giliau suprasti, kaip priimamas sprendimas grįžti į gimtąją šalį, dėl kokių motyvų, kokiomis aplinkybėmis tai vyksta, kaip sprendimas grįžti įgyvendinamas bei kaip sekasi tiems, kurie grįžo ir įsikūrė arba dar tik įsikūrinėja Lietuvoje. Nepaisant atliktų tyrimų rezultatų ir viešai pateikiamų nuomonių, iki šiol tebėra neaišku, kaip savo sprendimą apsigyventi Lietuvoje mato patys grįžusieji, kas jiems patiems atrodo svarbiausia, kaip jie kiekvienas individualiai vertina savo buvusią ir esamą situaciją, kaip jie tą visą procesą išgyvena, patiria. Šiame tyrime siekiame įsigilinti į pačių grįžusiųjų situaciją, pamatyti sprendimą grįžti jų pačių akimis, suprasti labai individualius ir galimai skirtingus grįžimo kelius ir motyvus, atsisakant išankstinių požiūrių ir vertinimų.

Taigi tuo tikslu ir susitinkame su grįžusiais į Lietuvą individualiems pokalbiams. Pokalbis truks iki 1,5 valandos. Pokalbis bus konfidencialus, tai yra, aš niekam neperduosiu Jūsų vardo, pavardės ar kitų Jus kaip asmenį identifikuoti leidžiančių detalių. Tyrimo medžiagoje Jūsų vardas bei kiti minimi vardai bus pakeisti, taip pat bus užmaskuotos kitos detalės, tokios, kaip gyvenamoji vietovė, taip, kad skaitant tyrimo ataskaitą nebūtų galima Jūsų atpažinti. Pokalbio eigoje Jūs galite bet kuriuo metu jį sustabdyti arba nutraukti, taip pat neatsakyti tuos klausimus, į kuriuos nenorite. Pokalbjį aš prašau Jūsų leisti įrašyti, kad galima būtų tinkamai atlikti Jūsų ir kitų tyrimo dalyvių atsakymų analizę. Pokalbio audio įrašas liks tik pas mane, aš įsipareigoju jį saugoti ir niekam neperduoti. Tyrimo užsakovams bus pateikta bendra visų tyrimo dalyvių atsakymų analizė bei pokalbių tekstai.

Ar turite kokių klausimų apie pokalbį ar atliekamą tyrimą?

Jei ne, galime pradėti.

(Diktofonas)

ANKETA 1 (pildo tyrėjas)

INTERVIU

I. Įžanga

Pirmiausia paprašysiu Jūsų trumpai papasakoti, kaip išvykote gyventi į užsienį (šalį X). (Leidžiama pasakoti patiems, jei sunku, pateikiami paskatinimai: kaip kilo mintis išvykti? kokia tuo metu buvo situacija jūsų gyvenime? kaip nutarėte, kada ir kur vyksite, ką ten veikssite?)

II. Patirties vizualizacija

Toliau, kad būtų lengviau susikalbėti ir nepasimestume laike, pavaizduokime Jūsų gyvenimą užsienyje popieriaus lape.

Įsivaizduokite, kad šiame lape pavaizduotoje atkarpoje telpa Jūsų užsienyje, šalyje X, pragyventas laikas. Dvi vertikalios linijos žymi Jūsų išvykimo ir grįžimo laiką.

Horizontaliai šis lapas suskirstytas į dvi dalis. Lapo viršuje yra noro gyventi Lietuvoje stiprumas, lapo apačioje yra noro gyventi užsienio šalyje X stiprumas. Ašis per vidurį rodo būseną, kai noras gyventi Lietuvoje ar užsienyje lygus nuliui, o kylanti ašis į viršų ar apačią rodo stiprėjantį norą gyventi/ būti Lietuvoje ar užsienio šalyje.

III. Išvykimas

Paprašysiu Jūsų pavaizduoti, kaip jautėtės prieš pat išvykdamas į šalį X prieš Y metų – kiek stipriai tuo metu norėjote būti Lietuvoje? O užsienio šalyje X? Pažymėkite savo jauseną taškais.

Apibūdinkite įvykius ar aplinkybes, kurios veikė šiuos Jūsų norus, t.y., Jūsų tuometinį norą būti Lietuvoje bei Jūsų tuometinį norą gyventi/ būti užsienyje, šalyje X.

Ką prieš išvykdamas galvojote apie galimybę grįžti, kiek ją svarstėte? Kokius matėte gyvenimo užsienyje ir Lietuvoje plusus? Minusus? Ar turėjote planą grįžti į Lietuvą? Jei taip, kiek tas planas buvo konkretus, kokias grįžimo aplinkybes buvote numatę?

IV. Gyvenimas užsienyje ir grįžimas į Lietuvą

Dabar prisiminkite visą laiką, kai buvote išvykę. Paprašysiu Jūsų pavaizduoti, kaip Jūsų noras gyventi šalyje X ir grįžti gyventi į Lietuvą kito per visą gyvenimo užsienyje laiką. Pavaizduokite norą gyventi Lietuvoje ir norą gyventi užsienyje dviem atskiromis kreivėmis.

Laiko ašyje pažymėkite/ pavaizduokite įvykius ar aplinkybes, kurios veikė šiuos Jūsų norus. Apibūdinkite, kokie tai įvykiai, aplinkybės.

(Jei nepažymi įvykių, aplinkybių, klausti apie pasirinktus taškus – emigracijos pradžioje, viduryje ir pabaigoje bei ten, kur sustiprėja/ susilpnėja noras pasilikti ar noras grįžti) Kiek tuomet galvojote apie galimybę grįžti? Jei sustiprėjo, sumažėjo noras grįžti, su kuo tai buvo susiję?

Per visą gyvenimo užsienyje laiką, kiek Jūsų noras/ nenoras grįžti buvo susijęs su realiais ketinimais ir konkrečiais planais grįžti? T.y., ar realūs ketinimai atitiko Jūsų norus? Jei neatitiko – kas trukdė įgyvendinti savo norus?

Kada atsirado konkretūs planai grįžti?

Kokias alternatyvas svarstėte?

Kaip rinkote informaciją apie alternatyvas? (Socialiniai kontaktai, žiniasklaida, valstybės institucijos, etc.)

Kas padėjo priimti galutinį sprendimą, t.y., apsispręsti grįžti į Lietuvą? Ar koks nors veiksnys buvo „paskutinis lašas“?

Kaip vyko grįžimas? Kuo labiausiai rūpintis teko? Kas buvo sunkiausia?

Ką buvo labiausiai gaila palikti?

Ko tikėjotės Lietuvoje?

Ko labiausiai bijojote? Blogiausias-geriausias scenarijus – ar svarstėte?

Su kuo, kokiom aplinkybėm grįžote?

V. Sugrįžus

Kaip sekėsi grįžus? Kaip vyko įsikūrimo procesas?

Su kokiais sunkumais susidūrėte?

Kokie nuogąstavimai nepasiteisino? Kokie pasiteisino?

Kurie lūkesčiai pasiteisino? Kurie nepasiteisino?

Pavaizduokite kreivėmis savo norą gyventi/ būti Lietuvoje ir užsienio šalyje po Jūsų grįžimo į Lietuvą. Pažymėkite aplinkybes/ įvykius, kurie tą norą veikė, veikia. Apibūdinkite šiuos įvykius ir aplinkybes.

VI. Apibendrinimas

Ką jaučiatės gavęs/ praradęs parvykdamas į Lietuvą?

Kaip vertinate šiandien savo sprendimą sugrįžti? O sprendimą išvykti?

Ar dar planuojate vykti į užsienį gyventi?

Kokių naujų gyvenimo užsienyje privalumų (tų, kurių nežinojote, nepagalvojote prieš išvykdamas) atradote gyvenimo šalyje X eigoje? Trūkumų? O gyvenimo Lietuvoje?

Kaip manote, kiek Lietuva kaip valstybė galėtų prisidėti prie emigrantų grįžimo? Kuo Jums asmeniškai valstybė būtų galėjusi paskatinti grįžimą? Palengvinti įsikūrimą grįžus?

ANKETA 2 (pildo tyrėjas)

Ačiū už skirtą laiką.

ANKETA 1

Amžius:

Šeimyninė padėtis:

- a) Vedęs/ ištekėjusi/ turi gyvenimo partnerį
- b) Nevedęs/ neištekėjusi/ neturi gyvenimo partnerio
- c) Išsiskyręs/ išsiskyrusi
- d) Našlys/ našlė

Vaikai (vaikų skaičius):

Vaikų amžius:

- a) Ikimokyklinio amžiaus (iki 7 m.)
- b) Jaunesniojo mokyklinio amžiaus (iki 16 m.)
- c) Vyresniojo mokyklinio amžiaus (iki 18 m.)
- d) Pilnamečiai

Tautybė:

Kokiame būste gyvenate Lietuvoje:

- a) Nuosavame bute/ name
- b) Nuomojamame bute/ name
- c) Savivaldybės skirtame būste
- d) Pas giminaičius/ draugus
- e) Kita

Su kuo gyvenate Lietuvoje:

- a) Vienas/ viena
- b) Su savo šeima/ šeimos nariais
- c) Su draugu/ draugais
- d) Kita

Išsilavinimas (ir kur įgytas):

- a) Pradinis
- b) Pagrindinis (nebaigtas vidurinis)
- c) Vidurinis
- d) Profesinis
- e) Aukštesnysis
- f) Aukštasis neuniversitetinis
- g) Aukštasis universitetinis (bakalauro)
- h) Aukštasis universitetinis (magistro)
- i) Aukštasis universitetinis (daktaro)

Migracinė patirtis (gyventa ilgiau nei 6 mėn.):

Šalis _____ Atvykimo data _____ Išvykimo data _____

Šalis _____ Atvykimo data _____ Išvykimo data _____

Šalis _____ Atvykimo data _____ Išvykimo data _____

Šalis _____ Atvykimo data _____ Išvykimo data _____

Viso metų gyvenant užsienyje:

Paskutinė grįžimo į Lietuvą data (kai Lietuvoje išbūta ilgiau nei 6 mėn.):

ANKETA 2

Kuo užsiėmėte užsienyje (galimi keli atsakymai)?

- a) Dirbau apmokamą darbą
- b) Mokiausi
- c) Atlikau praktiką, stažuotę
- d) Buvau bedarbis
- e) Auginau vaikus
- f) Savanoriavau
- g) Pensininkas
- h) Kita

Kokį darbą dirbote užsienyje? _____

Kuo užsiimate grįžę į Lietuvą (galimi keli atsakymai)?

- a) Dirbau apmokamą darbą
- b) Mokiausi
- c) Atlikau praktiką, stažuotę
- d) Buvau bedarbis
- e) Auginau vaikus
- f) Savanoriavau
- g) Pensininkas
- h) Kita

Kokį darbą dirbote grįžę į Lietuvą? _____

Ar darbas užsienyje atitiko kvalifikaciją (išsilavinimą)?

- a) Taip
- b) Ne, dirbau darbą, kuriam pakanka žemesnės kvalifikacijos
- c) Ne, dirbau darbą, kuriam paprastai reikia aukštesnės kvalifikacijos

Ar darbas grįžus į Lietuvą atitiko kvalifikaciją (išsilavinimą)?

- a) Taip
- b) Ne, dirbau darbą, kuriam pakanka žemesnės kvalifikacijos
- c) Ne, dirbau darbą, kuriam paprastai reikia aukštesnės kvalifikacijos

Kaip pasikeitė Jūsų pajamos grįžus į Lietuvą?

- a) Užsienyje buvo tris ir daugiau kartų didesnės pajamos
- b) Užsienyje buvo dvigubai didesnės

- c) Užsienyje buvo šiek tiek didesnės
- d) Nepasikeitė
- e) Lietuvoje šiek tiek didesnės nei užsienyje
- f) Lietuvoje dvigubai didesnės nei užsienyje
- g) Lietuvoje tris ir daugiau kartų didesnės nei užsienyje

Kiek laiko ketinate pasilikti Lietuvoje? _____

Priedas nr. 4 Pagrindinės tyrimo metu išskirtos temos bei potemės.

Prieš emigraciją

	Temos	Potemės
1	Noras gyventi Lietuvoje ilgalaikėje perspektyvoje	Konkretus planas grįžti į Lietuvą po tam tikro laikotarpio
		Neapibrėžtas laike ketinimas grįžti į Lietuvą
		Brangūs dalykai Lietuvoje
2	Noras išvykti į užsienį	Senos svajonės studijuoti/ gyventi užsienyje įvykdymas
		Aplinkinių įtaka, skatinanti išvykti
		Naujos, stimuliuojančios aplinkos paieška
		Suvokiami gyvenimo užsienyje privalumai
		Išvykimas kaip protestas prieš neteisingą sistemą Lietuvoje
3	Nenoras išvykti į užsienį	„Priverstinė migracija“ dėl sunkios finansinės padėties Lietuvoje
		Neigiami jausmai, susiję su būtinybe išvykti į užsienį

Emigracijos metu

	Temos	Potemės
1	Sunki pradžia	Gyvenimo užsienyje pradžios sunkumai
		Noro gyventi užsienio šalyje sumažėjimas
		Sustiprėję pastangos įsitvirtinti užsienio šalyje
2	Į(si)traukimas ir pasitenkinimas	Gerėjančios gyvenimo sąlygos užsienio šalyje
		Nukeliami išankstiniai sprendimo grįžti terminai
3	Besikaupiantis diskomfortas	Besitęsiančios neigiamos patirtys užsienio šalyje
		Teigiamų jausmų Lietuvai išryškėjimas
		Informacijos apie situaciją Lietuvoje paieška
4	Sprendimas grįžti	„Paskutinis lašas“
		Sprendimas dėl grįžimo termino
5	Pasiruošimas grįžimui	Pasiruošimo grįžimui į Lietuvą darbai
		Pasiruošimo grįžimui į Lietuvą trukmė

Po grįžimo į Lietuvą

	Temos	Potemės
1	Įsitvirtinimo Lietuvoje patirtys ir su jomis susiję sprendimo grįžti vertinimai	Sėkminga patirtis sugrįžus
		Emociniai ir bendravimo sunkumai
		Ekonominiai prisitaikymo Lietuvoje sunkumai
		Išliekantis noras gyventi Lietuvoje
2	Nuostatos tarptautinio mobilumo atžvilgiu	Įgalinanti migracinė patirtis
		Transnacionalinės praktikos
		Prioritetas trumpalaikiam mobilumui